

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVI-ik évf.

Május, Junius. 1881.

3-ik füzet.

AZ ISTEN LÉTEZÉSE.

Lehetetlen, hogy gondolkodó ember — ha néha szándékosan ignorálni akarja is — életében vagy egyszer komolyan, gyermekkori benyomásaitól, melyeket mint szent dolgokat csepegtettek lelkébe, elvontan, ne gondolkodott volna az Istenről, s ha talán foglalkozása épen a valláskezelés, ha talán épen pap, nem igen tehető fel, hogy legalább későbbi éveiben vissza ne tekintene a symbolikus könyvekre, vizsgálata tárgyává ne tegye a dogmaticus tételeket, s meg ne kísértse a tudományok jelen állásából, a természeti dolgok, történeti események felfedezett igazságaiból, hitét meggyőződéssel erősíteni s a lehető legbiztosabb talajt szerezni magának a hit dolgában. Meg vagyok győződve, hogy a hit czikkelyei, a vallás igazságai, kezdetben, ősidőkben is, a külső dolgokra, az események folyamára, az emberi lélek működésére, ohajaira való tekintetből és azokra alapítva építették fel. De az oly régen volt, a tudománynak minden ágában azóta annyi felfedezés, előhaladás történt — a vallás és hit dolgában pedig semmi haladás, mintha az egy holt tenger volna, melynek kipárolgás által el kell enyészni, a jelenkor tudományának vívmányaiból semmi újabb tápszert nem nyerhetvén. Mindezek a gondolatok átfutván a lelken, lehetetlen, hogy az ember fel ne tegye magának a kérdést, akár megfejthesse, akár fejtetlen maradjon számára: hogy vajon az Isten csak az emberben van-é, vagy az emberen kívül is van Isten? Vajon csak a félelem, remény, ohajtás szülte-é az isten-hitet, tehát az emberi gyarlóság és szükség, vagy valóban és absolute létezik az Isten? Subjectiv fogalom-é az Isten, mely csak az emberre, mint egyénre nézve létezik, vagy, ha lehet a megértés kedvéért úgy fejezni ki, objectiv fogalom, mely szerint az emberi gondolaton és érzésen kívül is létezik az Isten?

Kétségenkívüli dolog, hogy a természeti tudományoknak nagymértékben való mívelése és szélesebb körben elterjedése,

nagy befolyást tett arra, hogy az embernek Istenről való hit-nézlete a kétely és tagadás felé hanyatlott, s egyfelől a materialismus, másfelől a hitetlenség lépett előtérbe. Nem árt tehát a természettudományokban általánosságban szétnézni abból a tekintetből, vajon az, s általában a tudományok minő fogalmat adhatnak az embernek az Istenről való hit dolgában. Baj volna, ha a hit és tudomány egymás ellen mint setétség és világoosság harcban állának; ha egyiknek győzelme által kitűnnék, hogy az Isten annyi ezrek alatt csak babona volt és annyi ezrek alatt a jövődöben, a míg az általános tudás ugyanazon niveau-ra fog emelkedni, csak babona lesz; másfelől pedig a másiknak győzelme által a tudomány, vizsgálódás, előhaladás, tökéletesbülés ismét elzáratnék, eltemettének.

A látás, hallás és ízérés kimagyarázható a szervek működéséből, az apró idegszálaknak az agyvelővel való összekötetéséből. Tegyük fel, hogy a látott, hallott dolgokat a képzelet megújítja az emlékezet segedelmével, úgy hogy a képzelet alkotta képek sokkal élénkebbek, tisztábbak, szebbek, mint a közvetlen érzéki benyomások; hogy ezekből következik önként az összehasonlítás, az ítéletalkotás, a következtetés, az okoskodás — tegyük fel, hogy a testben mindenütt elterjedett izom s idegszálak kiterjedése vagy összehuzódása az akaraterő, s ezek változásainak tulajdonítható a félelem, a rettegés, az ohaj, a reménység, a csüggedés, a bátorság és sok mindenféle jelenség az egyéni emberben. Hogyha mindezek és ilyen félek s azoknak törvényei a legvilágosabban és kétségbevonhatatlanul állának is, akkor is marad fenn valami az ember és állat testében, a mi görcei vizsgálat alá nem eshetik, a mi tapasztalat tárgya nem lehet, t. i. a mi a gépezetet munkába indítja és világra kiható nagy munkákat végeztet vele — egy valami, a minek mint végoknak csak munkáját, csak törvényét látjuk, többnyire csak sejtjük a tapasztalás, az észlelés, gondolkodás által, de magát a főkot nem látjuk. Mert ám legyen, hogy a testi szervek: izom, ideg, tüdő, sziverek stb. stb. csudálatos módon, önkénytelenül véletlen, de törvényszerűleg történt alakulása hozza létre az életet, az önmozgást, a szellemi gondolkodást, eszméletet mechanizmus által. — Ám legyen, hogy a gyermek vagy állatszív világrajóttével kitágul s az első levegő betódlván a sziv véré az üres erekbe nyomja, lélekzet és vérkeringés egyszerre megkezdödvén, megkezdödik

a testi élet, s aztán az abból folyó lelki élet, eszmélet, gondolat stb., akkor is az a gondolat támadhat bennünk, hogy az első lélekzetet ki és mi adja, akkor is a lélek végokát kívül kell hogy keressük a lett dolgon, s önkénytelenül eszünkbe jut azon több ezer éves allegoria, hogy az Isten az embert sárból megformálván lelket lehellett belé — s ha a születés előtti embryo létre vagy a még azt megelőző protoplasmái állapotra gondolunk, akkor is egy ismeretlen végok marad megfajtatlanul a tapasztalati vizsgálódás előtt.

Egy kis növény levelére harmatcsepp hull, közel vagy távoli folyam, tó, tenger vagy mocsár kipárolgása, szelid szellők, a levegőnek mozgása által hozatva. Ily harmat vagy más csapadék megpuhítja a földet, hol a gyenge növényyszál gyökerei vannak — a gyökérszálak a megpuhított földből a táplálékot, melyet talán a nap melege s a lég megkészített, fölszivja a hajesövesség törvényei szerint, megeszi, s apró szabályos sejtekben lerakja — a mint terjednek gyökér szálai alant a földben, úgy terjed a növény törzse, ága, levele s felépül a növény, felépíti önmagát sejtekből, mint a kőmives felépíti téglából a templomot, a palotát. A növény életét, munkálkodását, törvényeit megfigyeli a természettudós, szétbontja anyagát elemeire, megmondja miből áll, sőt elé tudja állítani külön külön az alkotó elemeit, s mégis még soha senki sem tudott egy élő virágot alkotni, organikus életet teremteni; mert létezik ott az élő virágban, a sejtek közt, vagy sejtekben vagy mindenütt valami erő s vegytani elemzés alá nem jöhet.

Mikor a föld még csak chaos volt, talán két parány egymáshoz nyomult, utánna a harmadik, negyedik a végtelenig, s helyezkedni akarván a nehézkedés törvénye szerint forgás következtét be, minek következtében kifejlődött a melegség, mágnesség, electromosság s alakult a föld. A levegő nedvével való küzdelem lehütötte a föld kérgét. E küzdelem alatt a harczó felek kifáradván egyensúly állott bé; a vizek medreikbe vonultak, a föld izzó folyó része a föld középpontja felé húzódtott, s a nap, mely körül e planeta forog, mint békeszerető, jogara alá vette, mint megnyugtatót alattvalót a földet, gondoskodván sugarai által organicus lételéről, s megvevén évenként a tributumot a gázokban, melyek a napba felszállnak, s annak éltető elemei. A tapasztalás, a megfigyelés, a kísérlet

állít s állíthat fel hypothesiseket, azokból leszámaztatja a föld, a világ, a lét alakulása tüneményeit, szabályait — megeshetik 99 eset talál, a 100-ik már nem talál, akkor a rendetlennek látszó 100-ik esetre nagyobb periodicus törvényesség hypothesisét állítja fel. . . . A kutató értelem munkálkodási ösztöne ez. De épen ez a hypothesis az ismeretlen, tehát a fő, vagy a végok, s ez ismeretlen főok miért ne volna épen az Isten? Nem lehetne-e itt azt hinni, mit Pál mondott az athenaebelieknek: a k i t t i m i n t i s m e r e t l e n t i m á d t o k , é n a z t h i r d e t e m n é k t e k .

Kétségenkívül a természettudomány igen nagyfontosságu, mivel az embert környező dolgokkal, az abban levő erők törvényeivel foglalkozik, s nagy tapogatva, próbák s ellenpróbák közt halad az igazság kiismerésére; de épen azért a term. tudomány a legbiztosabb talajt és érvet adja az Isten létele felőli meggyőződésre. Szép az emberben az a tehetség, mely szerint beszélni tud, de ha az ember e szép tehetsége nem volna is, s általában ha ember nem volna is, talán a virágoknak nyelve, mely szerint talán illatukkal, színükkel, melyet szelid szelők és a nap sugarai szállítanak, emberi hang nélkül is szóláná Isten lételét, s bizonyosságot tenne a felől, kogy Isten nem akkor kezdődött, mikor az ember lett, hanem megvolt öröktől fogva, hogy nem subjectiv fogalom, mely csak az emberre nézve létezik, hanem absolute létezik, mint önálló, mindenütt jelenlevő, teremtő, a kitől származik minden, s a ki változhatatlan törvényekben uralkodik a világegyetemben.

Az ember a természettől levén környezve, nem lehetett, hogy gondolatára, lelkére épen ez ne hatott volna. Kezdetben, elegendő eszközök segélye nélkül, csak a legszembeötlőbb igazságokról lehetett meggyőződése; nem csuda, ha a kutatni vágyó lélek szük inductioval nagy következtetésekre merészelt; mert valamiből csak kellett hogy kimagyarázza az eseményeket, a változásokat, melyek körülte történnek. Systemát teremtett, az ideák világában élt, philosophált, s hogy erősebb legyen systemája, annak végpontjára állította az Istent, Istentől származtatott le mindent, s nagyokat tévedett a dolgok rendjére, törvényeire nézve. Isten és közvetlen primitiv tapasztalata közt nagy és homályos ür tátongott, melyet idealismusa, a bizonyosság kétsége töltött bé, s kevesen merészelve az idealismus törvényesen és mesterségesen kikerekített világába,

a philosophemák világába emelkedni, lett, hogy a régi és középkort babona és tudatlanság homálya borította el a vakhit sz. köpenyegével. Mégis amaz idealismus egy-két tapasztalatra alapítva nagy igazságot foglalt sokszor magában. Az oly sokszor kigunyolt időjóslat, mely a naptárakban, mint nevetséges dolog fordul elé, ma már rendszeres tudományyá kezd fejlődni; államok észleléket állítanak, a szelek irányát, a levegő nedvtartalmát, a hőmérséket stb. az *i z o b a r r* vonalokon észlelik s ebből csaknem biztos következtetést tudnak levonni a távirida által, legalábbb nehány napra nézve. Az az igazságot, hogy Isten, mint fő és végok minden dologban, eseményben, tüneményben a következetesség változhatatlan törvényességét állította meg, s tartja fenn — azt az igazságot, hogy Isten van. De a mint halad előbbre, s terjed a term. tudomány, akként fejlődik s tisztul az Istenről való hit is; mert a hit nem lehet phantasma, positivitáson kell alapulni, oly positivitáson, mely nem önkényüleg, dogmatica van felállítva, hanem a tapasztalás, észlelés bizonyosságán alapszik. A miveletlen, szük ismeretű ember azt hiszi, hogy az esőt és jégesőt Isten adja — s igaza van — később meggyőződik, hogy az eső a föld s vizek kipárolgása, mely fenn a hidegebb (vagy könyebb) levegőben meghűlvén, lehull — később a meleg forrásának, s más meteorologiai okoknak tulajdonítja, de bármennyire haladjon ismeretében, mindenütt Isten erejének fogja ismerni s e végokot, az Istent, sohasem fogja közvetlen tapasztalata tárgyává tehetni. — *M e g h a l a z a k i a z I s t e n t l á t j a .*

A természettudomány tehát nem gyengíti a hitet az Istenről, hanem mély meggyőződésre vezérel Isten felől, nem ellensége a hitnek, hanem józan vallásosságra vezérel. Istenről való hit is nem támadhat emberben a természeti dolgok hatásán kívül, s minél terjedtebb s minél részletesebb tudása, tapasztalata van valakinek a természeti dolgokról, annál mélyebb, annál megbízhatóbb, annál tisztább meggyőződése van az Istenről. El van ítélve azon kor setétsége, mely a bibliát csak a bibliából magyarázta, bizonyította s az a pap, ki a bibliát elejétől végeig eltudja mondani, de egyéb tudományokban járatlan, kételkedni lehet, hogy sikerrel munkálkodhassék az ige-hirdetésben.

Isten felőli ezen mély meggyőződés, azt a hitet támasztja, hogy az Isten lételénél fogva befoly az emberi cselekedetekre;

tőle s az ő változhatatlan törvényeiből foly a jó és a rossz, a jutalom és büntetés, a kegyelem és a gondviselés

Általánosan elismert igazság, hogy az ember életcélja, vagy mondjuk inkább jogosultsága a létfentartás, s mint eszes lényé a jólét eszközlése; de minthogy nem egy, hanem sok ember van a földön, ennek folyamánya a társiaság, társadalom, az állam. A létfentartás és társiaság eszméje külön-külön más-más következtetésre enged jutni; amaz a tökéletes szabadságra, ez a teljes jogosultságra az egyének élete felett — más következtetésre enged jutni azonban e kettőnek együttes gondolata. Fel lehet tenni, hogy e két principium ősi, örök, vagyis Istentől van. Ha analógiát a növények vagy állatok országában keresünk, feltaláljuk; mindenütt a cél az önfentartás, s mindenik csak társaságban tud élni, erősödni, terjeszkedni; feltaláljuk az emberiségben is a trogloditák korszakától időkig; legalább az a tény, hogy az emberiség társasággá alakult, s alakul folytonosan, mutatja, hogy az erre való hajlam, tehetség ősilég megvolt. E két principiumnak egyeztetése az emberiség törekedése, akarja vagy ne akarja, arra kényszerítve van lételénél, alkatánál fogva, tehát ez rajtunk kívül való erőnek, Istennek akaratja.

Majdnem hasonló ez ahoz az állapothoz, midőn a föld alakult; óriási harc és háborúnak kellett a phisikai erők közt lefolyni, míg lassankint egyensúlyba helyezkedtek s egymást lekötötték az elemek; s ma nagyon szelid azokhoz képest az a háboru, mely földrengésben, vizek kiáradásában, felhőszakadásban, eső, hideg és melegben stb. nyilatkozik. Talán így lesz egykor az eszes emberiség között is e két principiumnak egyensúlyba helyezkedése után.

Az a ki az embert létrehozta, megadta mindazokat az erőket, tehetségeket, melyeknél fogva célját megvalósíthatja; a létszerző okban benne van a célra vezető eszköz. Ok és cél között megvannak az eszközök, s csak ugyanazon eszközök vezetnek ugyanazon célra; ellenkező eszközöknek ellenkező eredménye van; így a teremtő okban benne kell lenni a törvényeknek, melyekből következik a cél megvalósulása — nevezzük azt boldogságnak — az ezek ellen elkövetett vétségnek, hibának, mulasztásnak, vagy bűnnek büntetésének, ellenkező eredménynek, rossz következtetésének kell lenni; s így a büntetés végoka az Isten, a változhatatlan következtetesség. Ezt a szent könyv úgy fejezi ki: az Isten meg nem csalattathatik.

De kísértjük meg illusztrálni ezt egy csinált képpel. Tudva van, hogy Holland mélyebben fekszik a tenger vizénél, mesterséges gátak s költséges munkával védik, hogy a tenger s az országon áthuzódó csatorna vize el ne borítsa az ország gazdag lapályát, falvait, városait. Tegyük fel, hogy az ország népe közt valami egyenetlenség, indifferéntizmus vagy mint szokás mondani demoralizáltság támadna, p. o. a nép, a lakosok érdeke nem védetnék, a védett hely nem jövedelmezne annyit, mennyiben a gátlás fentartása kerülne, kapzsi tisztviselők elsikkasztanák a reáfordítandó költséget, bűnös mulasztásokat követnének, a népet sarcoznák s panaszt ellenök emelni nem lehetne: akkor a gátlás romlásnak indulva s a vizek az ők törvényeik szerint kiáradva, kirontra elborítanák a térség gazdagságát, fűvét, terményeit, falvait, városait. Bűnösök mi vagyunk, mulasztást, hibát, vétséget mi követünk el, de a bűntetés cselekedeteinkre, rosszaságunk és gonoszságunkért Istentől jön, azon örök és változhatatlan törvény szerint, mely szerint minden dologban és cselekedetben az ok és okozat közötti szoros következetességet megállította.

Bölcs és okos ember az, ki minél több okoknak látja, ismeri következményét, s találgatja azon törvényeket, melyeket Isten minden dologba és eseményekbe változhatatlanul tett.

Kétséget nem is szenved, hogy mind a magános ember, mind a társadalom arra törekszik, hogy kitalálgassa a jóllét és boldogság törvényeit, de ez csak azt mutatja, hogy a törvény felül van rajta és ember és társadalom az alól magát ki nem vonhatja, s ámbár a tapasztalat s a történelem nyújt egy kevés világot a czél megvalósíthatására, de meszsi kiküszöbölhetetlen még Istennek törvénye, s azt lehet mondani, hogy a tudomány e tekintetben is csak tapogat, s talán több bizonytalansággal, mint a physikai dolgok ismeretében.

A beteg és félnék Octavianus Augustus miként birt a hajdan büszke patriciusok felett autocrat hatalmat gyakorolni? vajon félnék és erőtelen volt-e? Miért vesztette el Brutus és Cassius a csatát? Miért enyészett el egyik vagy másik birodalom? s egyes világhírű férfiakra — mert kicsinyekről nem szól az írás, s pedig aligha sok esemény előidézésére főttényezők nem voltak — egyes világhírű férfiakra miért következett be csudával határos csapás, átok, büntetés? Mind ezt a történelem elég biztossággal nem tudja megmondani? de

azért a bölcselmi és kritikai történelem nem szűnik meg vizsgálódni, s kutatásának eredményét átadni az utókornak, hogy az annak világánál bölsebb, okosabb legyen. Bizony nem egy kor, egy nemzedék fogja Isten törvényét kitalálni, hanem az összes emberiség feladata az okok és következmények végtelenbe nyúló következetességét tanulmányozni.

Az emberben van óhajtság, remény, félelem; de bizonyára a lélek és sziv ez indulataiból nem lehet azt következtetni, hogy ez, mint ok, szülte volna a képzeleti Istent; sőt megfordítva, mert van Isten, támad a lélekben a félelem, remény, és óhajtság, hogy törvényeit, akarátját kitalálhassuk, s hogyha rosszat cselekedtünk, következetességének igazsága ránk ne nehezédjék.

De mindannak ellenére, hogy az emberiség eddigelé jókora tudományhalmazt gyűjtött együvé, alkotott rendszerbe mind az élettudományra, mind a politikai tudományra nézve, mégis van a világon rosz, van csapás elég, s úgy látszik, hogy sokszor nép, nemzet és egyes méltatlanul szenved. Átok-é ez a világon vagy a létfentartás principiumából levont cselekvényi szabadság és a társadalom principiumából leszármaztatott cselekvényi jogosultság, tehát az absolut szabadság és megköötöttség összeférhetlensége? Legyen az akár átok, akár oly pályabér, a melyre kell törekedni az eszes emberiségnek, úgy látszik, hogy itt e ponton azon isteni kegyelem-eszme tünik fel a kétkedő léleknek, melyről a sz. könyv azt mondja: a mi embernek lehetetlen, az az Istennek nem lehetetlen, s itt nyilik ki a moralnak mezeje, a törekedés az ideal, szép jó és igaz iránt; a hatalom részéről a szeretet és engedékenység, a gyengébb részéről a türes és szenvedés a kegyelemnek biztató reménye alatt.

Nem alaptalan képzelgés ez a kegyelem hitén alapult moralitás; mert ez az érzemények világának Isten iránti cultusa, imádata, mely felülemelkedve a testi világ látkörén a felérhetetlen Istenség lényében fűröszt meg magát, abból az áhítatos sejteleből, hogy a kegyelem megvalósítja azt, mi embernek lehetetlennek látszik; ebből származik minden erény: haza és nemzetszeretet, közügy iránti lelkesedés és áldozatkészség — ez alapja a lelkiismeretnek, becsület és szemérem-érzetnek, s mindannak, mit a nemes költészet oly szépen énekel, s mire a zenének hangja s hangjának ezerféle változása

emeli a lelket. Vesd ki e szellem világot, s aztán adj bár háromszoros javadalmat és sokszorozd meg a hivatalnokok számát, hogy minden párnak legyen egy felügyelője, mégis betelik a költő mondása: Ha a józan erkölcs megvész, Rómale dűl s rabigába görnyed.

De szálljunk le az idealismns világából, s ne mondjuk még azt is, hogy midőn rosszak és szenvedések mégis vannak s lesznek a világon, Isten e rosszat kegyelmével és szeretetének lehelével akarta enyhíteni. Annyi áll, hogy nemcsak az embernek van célja a földön, hanem Istennek is van célja az emberiséggel; nemcsak a kurta cyklus, nemcsak az egyes ember 60—70 éve — nemcsak ország s nemzet százakra nyúló élete, hanem az emberiségre s végzetetlen sok időkre hat ki akarátja, ugy annyira, hogy akarja az ember vagy ne akarja, az emberiségnek tökéletesbűlnie kell bizonyságul arra, hogy egy főhatalom van, a ki akarátját érvényesíti büntetéssel és jutalommal, szeretete és kegyelmével.

A nimrodí korszaktól, hol egyes hatalom az emberiség tömegét akként használta fel egyéni hatalmának, mint a gépész a gőzerőt s a delejes villanyt, időnkig találkozhatni e kegyelemmel. Már a mythoszi hagyomány szerint Aeneas Ázsiából Latiumban rendezettebb állam alapját vetette meg; tribusok és curiak befolyást gyakoroltak a közügybe, sőt a nép is nyert tribunusokat; de a rabszolgaság még természetes állapot volt, a rabszolga dolognak tekintetett, s a történelem mondja, mily bánásban részesült. — Észak-felé a germanok által a caesarismus korában a személyiség és egyéni szabadság terjedett el, a keresztény világban megszűnt a rabszolgaság; de a tulzott szabadság, miként a hatalom is, megbosszulja magát s lett a fejedelmek és hatalmasok közt a hűbériség s véghullámzásában, a népnél a jobbágyság. Csak napjainkban szűnt meg a jobbágysági viszony a keresztény Európában, helyet adván ez időszert a legméltányosabb és humanus állapotnak: a jogegyenlőség és képviseleti rendszernek. Mindez kifolyása az ős principiumnak akár azt mondjuk róla, hogy a csira kezdettől fogva megvolt, akár azt mondjuk, hogy az isteni kegyelem műve. S be volna-e végezve az emberiség sorsának ügye? ki volna-e meritve ezekben az isteni kegyelem? Azt mondják, hogy eszmék kormányozzák a világot. Az a chaoticus eszme, mely a communismus, social democratia, világbéke s általános lefegyverzés, és borzasztó eszköze a nihilismusban fel-feltűnedezik, táplálékot

nyerne a szaporodó hivatalnokokban a nagymennyiségű, a féltékeny-
ség miatt mindig növekedő állandó katonaságban, s azon nem
létező pénzmennyiségben, melyeket az országok háztartása igé-
nyel, s alig engedi hinni, hogy az emberiség sorsának végátala-
kulása már megtörtént volna. Hol van az eszmék forrása? ki
és mi valósítja meg azt az idők teljességiben? Az emberi lé-
lek elborzad, de ugyanakkor felkél a gondolat is, hogy az is-
teni kegyelem ott is, a hová az értelem nem hathat, szeretet-
tel és kegyelemmel engedi lefolyni az emberiség sorsát javító
eseményeket, s egyszermind meggyőz a felől, hogy van Isten,
a ki absolute létezik. Ezen lételéről bizonytságot tesz örök és
változhatatlan törvénye és kegyelme.

* * *

A leirt gondolatokból, bármily hézagok is, arra a követ-
keztetésre lehet jutni, hogy a keresztény egyházakban, bár-
mennyire különbözők legyenek is azok formájokra, van közös
alap; s ha a régibb időkben a külsőségek által, melyek az em-
beriség hasznára ugysem voltak, elválasztó falak felállítá-
sán munkáltak, midőn korunkban a materialismus és hitetlen-
ség mind nagyobb tért hódít meg a moralitás hátrányára, a
közös és mindenek által megérthető alapból kiindulva sikere-
sebben és az emberiségnek üdvére lehetne a győzelmet vívni.
Arra a következtetésre lehet jutni, hogy ez az istenfogalom és
vallás nem ellensége a tudományoknak, azok egyik ágának sem;
sőt azokból nyer tápszert és bizonyító erőt Isten lételére és az
ő tulajdonságaira nézve; másfelől a tudomány sem nélkülöz-
heti a hitet, ha nem egyébért legalább azért, hogy egy vezér-
fény és egységes pont legyen, melyben az összes tudományok
összpontosuljanak az ember és emberiség boldogítása céljá-
ból, legkiváltképpen pedig a moralitás szempontjából, mely
elég nagyfontosságú az egyén és állam existenciájára nézve.

Szép tulajdonság az emberben a jellem és megbízhatóság.
Jellem az, midőn egy bizonyos világ- és életnézleti gondolko-
zás huzódik át az ember érzésin, gondolatán és cselekedetin,
a melyet az általános többség hite s jó vélekedése szentesi-
tett; ily jellem a társadalom minden rétegében kell hogy fel-
található legyen alant és fent s e jellem megbízható. Vallásos
hit nélkül alig lehet gondolni megbízhatóságot.

De nem szükség anticipálni azokat a következtetéseket, me-
lyeket talán a t. olvasó, gondolkozás után, az eszmemenet rend-
jén, meg levonni akarna.

CSEGEZY LÁSZLÓ.

VÁNDORLÁS PALESZTINÁBAN.

(Folytatás.)

III.

JAFFÁBÓL JERUZSÁLEMBE.

Jaffából Jeruzsálembe, vagy bárhová is elindulni nem mindig könnyű dolog. A török kormány nem azért intézi az igazhívő moszlimeknek földi ügyeit, hogy annak a nagy közönség hasznát vegye: hanem csak azért, hogy néhány kisebb-nagyobb urnak, vagy a régi stílus szerint az egy, két, három lófarku barátoknak zsebei teljenek s a padisahnak, a török császárnak kincstára üresen ne maradjon. Ez a fő elv a kormányzásban. Azért történik, a többi közt, az igaz hívők egészségi állapotának, az ugynevezett közegészségnek igen vétkes elhanyagolása is. Ennek gyümölcsei a keleti pestis, a cholera. Én azon csodálkoztam négy évig, hogy e csapás többször nem fordul elő... De hogy igazságtalanok ne legyünk, fel kell említenünk, hogy a török kormány bizonyos helyeken, melyek a közlekedés főbb pontjait képezik, veszteglő házakat épít. Jobb volna mindenesetre a bajt gyökerében kiirtani, a közegészséget európai módra gondozni. Hanem felgyújtják a házat s érdemül róvják fel, hogy van a faluban fecskendő....

A ki a jaffai veszteglő házba belekerül, az soha sem fogja elfeledni, hogy ott volt. Istennek legyen hála én nem kerültem bele. Midőn a jaffai parton kiszállottam, akkor hire sem volt a cholérának. De mivel ezen rajzoknak czélja a keleti állapotokkal megismerkedtetni az olvasót, elmondom, hogy járt, — Palesztinában való tartózkodásom idején — a jaffai veszteglő házban, a híres tudós Tischendorf Constantin, 1859-ben, midőn a szinai hegyről jött, hol a görög barátok zárdájában az új szövetségi szentírásnak legrégebbi írott példányát, a negyedik százbeli u. n. Szinai Codexet felfedezte. Már kiszállásakor — a gőzösről nagy bajjal jutott be a dereglyébe s előre megkelle fizetnie a vitelbért a hajósoknak, de közel a parthoz a dereglye a csekély vizállás miatt még sem juthatott; Tischendorfort tehát és társait a hajósok hátukon czipelték ki a szárazra. Itt

a veszteglő ház őrei, megannyi szennyes, rongyos alak vették át őket, s hurezolták az intézet piszkos, alacsony szobáiba. Nyolez napot kellett volna itt eltölteniök. A nők osztálya ép oly piszkos volt, mint a férfiaké. A veszteglő ház őrei csak botokkal voltak felfegyverkezve, s arra ügyeltek, hogy a veszteglők ki ne jussanak a szabadba. Egy skót uri ember még is kísértált az őrizetlenül feledett kapun, a tenger felé. A mint észrevették, rögtön utána iramodtak a rongyos örök s visszahozták. A ház előljárója pedig feljelenté ez eseményt a basának, ki azonnal katonaságot küldött s a veszteglő házat körülzároltatta. A ház orvosa francia volt, de a házban uralgó piszok valódi török fajta. Tischendorf azt mondja ezen veszteglő házról, hogy ezer szerencse, ha benne az egészséges utazó cholera beteggé nem válik. Ő más alkalommal tett keleti utazásaiban is ily tapasztalatokat szerzett s midőn egy veszteglőházi orvos előtt kinyilatkoztatta, hogy jelentést teend a követésnéél: azt a választ nyerte az orvostól: Tessék csak megtenni, de bizonyos lehet felőle, hogy eredménye nem leend. . .

Már sokan panaszkodtak felsőbb helyeken, de szavok elhangzott eredmény nélkül. Azonban Tischendorf szerencséjére, Constantin orosz nagyherceg s családja érkezett fényes kísérettel Európából Jaffába s a nagyhercegi közbenjárás megszabadította a tudóst s európai társait, négy napos börtönükből. Én Hebronan és Gázában látogattam meg a veszteglőházakat, de azok előnyösen különböznek a jaffaitól; mindkettőben szinte európai orvosok voltak. Hebronan tele volt a ház, a Mekkából hazaérkező zarándokokkal, ugy állottak a rácsozat mögött szegények, mint az állatsereglet a vasketrecben, csakis távolabbról lehetett velök szólni. Gázában pedig üresnek találtam a veszteglőházat, de orvosának Dr. Speranzának vidorsága s vendégszeretete, a házparancsnokának egy moszlim őrnagynak kedélyessége és zamatos, finom illatu dohánya kellemes napot szerzett nekünk a szomoru falak közt. A gázai orvos ép akkor érkezett meg előbbi állomásáról Albániából; a hebroni pedig ezelőtt a persa határon volt alkalmazva egy veszteglő házban, s ama tájon hét esztendőn át nem látott európai embert. Régi időkben sokkal bajosabb vala Jaffában kiszállani s onnan tovább jutni. Ezelőtt négyszáz évvel 1483-ban, Velenczéből jövet két nagy hajó kötött ki Jaffánál, nagyszámu, s közöttük sok igen tekintélyes zarándokkal.

Magyarok is voltak a hajókon. „Igen tisztességes tudós urak, világi papok, közöttük a magyar királynak káplánja Lazineus János ur, igen tudós férfi, a ki velem szent Katalinhoz is (a szinai hegyre) elzarándokolt” — írja Fábri Félix ulmi dominikánus, a zarándoklat krónikása. Ezek a zarándokok öt napig időztek a tengeren, míg Jeruzsálembé jelentés ment megérkezésekről, s onnan a szentferencziek guardiánjával nagy csapat fegyveres moszlim fedezetül megérkezett. Midőn a tenger sziklái közül nagy nehezen partra jutottak, a moszlim főnökök egyenkint megolvasták s név szerint feljegyezték őket, aztán három napra piszkos, szennyes szobácskákba zárták el, a mely szállásért fizetniök is kellett. De ez nem volt veszteglés a cholera veszélye miatt, hanem idővesztegetés, a zarándok szállító velencei hajó-tulajdonosok kapzsisága miatt. Pirolando és Conterini Ágoston hajótulajdonos urak még Velenczében összevesztek a konczon, a nagy számú zarándok láttára; s egymást gyalázták a zarándokok előtt, egymástól ijesztgették az utasokat; s mos Jaffában ismét czivakodtak, de czivódásaiknak a moszlim főnökök erélye véget vetett. Nagy fegyveres kísérettel tehát megindultak Jaffából. Zarándoknak abban az időben tilos volt fegyvert viselni Palesztinában, hanem a szentferencziek jesuszsalemi főnöke gondoskodott kellő fedezetről, nehogy a zarándokok minden lépten-nyomon megtámadtassanak. 1860-ban a közbiztonság érdekében tizennyolcz őrtornyot épített a jeruzsálemi basa az uton Jaffától Jeruzsálemig és azóta biztosan járhatni. Midőn Constantin orosz nagyherczeg Jaffából Jeruzsálembé zarándokolt, az ősrégi uton, abban a megtiszteltetésben részesült, hogy a hirhedt rabló seiknek, Abu-Gósnak, ki annyi zarándokot s utast kirabolt, — tisztelkedését fogadhatta s őt saját tanyáján is meglátogathatta. Azóta, hogy én Palesztinából eljöttem, Jaffa és Jeruzsálem közt, 1868-ban egy időre Omnibus is járt, de a nagy bajjal s költséggel épült országot, mely Jaffából Lid da városon át vezet Jeruzsálembé, megromlott s az omnibus is megszűnt jární. Vasutat is terveztek a hetvenes évek elején s az indóház helye, a jaffai tengerparton ki is jelettetett.

A mi társaságunk, mint emlitém, csak more patrio, lóháton, öszvéren, számaron utazott. Jaffának örökké viruló és gyümölcsöző narancs-kertjei közt, illatos légkörben haladtunk Ramle

város felé, a bibliában is megénekelte Száron lapályon át. Most e lapályon a templomközség nevű keresztény felekezetnek gyarmattelepé szép házakkal, jól művelt földjeivel látható. Würtembergi németek, kik 1868-ban telepedtek meg itt, s Palesztina jövőjét keresztény gyarmatosítás által vélik megalapítani. Kezdetnek mindenesetre szép példa, bár sok követőre is találjon. A zsidók számára is alapítottak, európai jóltevőik, a Száron termékeny lapályon egy Farmot, hol fiatal izraeliták tanulják a földművelést, mezőgazdaságot. Ezeket európai jóltevőket is azaz eszme vezérli, hogy Palesztinába zsidó földművelő gyarmatokat telepítsenek, s így szerezzék vissza az ígért földjét. A templom-község tagjait is vallásos eszmék vezérlik, ők is a próféták szavaiból olvasták ki azt, a minek végrehajtásához ezennel hozzáfogtak.

Mindazonáltal a zsidók nem versenyezhetnek a keresztény templomközséggel a földművelés terén, úgy látszik, a kereskedelmi szellem kioltá ama népből a földművelésre való hajlamot. Ők Palesztinában egykoron földművelő s iparúzó nép valának, a kereskedéssel a k h a n a n é u s foglalkozott... Most a zsidó lett kханanéussá... Mióta Palesztinából a világ minden részébe kiszórattak: azóta a kereskedelmi, a kufár szellem hatotta át e népet; csontostól, velőstől kufárokká lettek, s én azt tartom, hogy az „Alliance Izraelite“ hiába vett Jaffában földeket, hiába csalogat földművelésre, annak eredménye nem lesz. Csak egy kis zsidó község van Palesztinában, Galilea északi részében, Bukei, hol százak óta néhány zsidó család földműveléssel foglalkozik.

Elhagyva az illatos narancskerteket, a nyílt lapályon, a várostól negyven percznyi távolban az első őrtorony áll, s azután Ramléig a még két órányi uton három őrtorony őrsége gondoskodik az utasok biztonságáról. Alig hogy az első őrtoronytól néhány percznyire tova haladunk, J a z u r nevű falucsukát érjük; azon túl egy V e l i, siremlék, több kúppal ellátott épület, A l i m á m n a k emlékezetére. Az iszlamnak is megvannak saját szentjei, s az utazó sokszor lát ily v e l i -ket magasan a hegytetőn fehérteni, vagy lenn a völgyből, esetleg terebélyes fák mögül előtűnni. A v e l i mellett jó vizű kut van. A kutak jótékony alapítványok szoktak lenni, a jaffai narancskertek közt is van egy ily alapítvány, épen a ramlei uton, melyet A b u N e b u t b a s a alapított, s egyuttal mellé temetkezett.

A velinek s a kútnak közelében Lidda felé hajlik el egy ut, melyen Beit Dedsan — a bibliai Bét-Dágon — helység fekszik. Ramle felé haladva, karavánszerű lassu lépésben, egymásik magaslatról vissza-visszatekintettünk Jaffára és a tengerre. . . . A tenger felett magasan fehérő város — előtte a terjedelmes narancskertek a lapályban ; s a tengernek lejtő magaslatokon dús szőlőkkel s mindezeken túl a legtávolabb lát-határig a végtelen tenger . . . minduntalan vissza, visszatekin-tettünk, e rendkívül vonzó tájképre. Előttünk, a távol messze ködében, éjszaktól délnek huzódva — kéklettek Judeának ma-gas hegysorai . . . Rajtuk akadt meg a legszélsőbb láthatár keletnek és délnek, valamint nyugatnak a földközi tengeren. Szurafend falutól, mely az uton jobbra esik, jó félóra alatt belovagoltunk R a m l é b a.

Olajfák, pálmák, szikomórok, kaktusok kerítik, közülök egy pár minaret fehérlik vagy szürkül. Európai utazók és za-rándokok, a szent-ferenczi szerzeteseknek középkori várhoz ha-sonló nagy zárdájukba szállanak. A vasalt kapu mindig zárva van, zörgetni kell rajta egy vas gajmóval ; s nemsokára a fa-lon, a kapu felett, egy szolga, vagy szerzetes fráter jelenik meg, hogy szemügyre vegye a jövevényeket. Ezután a kapu kinyílik s a karaván bevonul. A zárda terjedelmes épület, két kert van benne, az egyikben az utazók által csodált óriási sző-lőtőke, mely terjedelmes lugost képez. Keleten a házak lapos-tetejűek, s itt a háztetőkön tartózkodnak az emberek az esteli hűsben, vagy napközben is sátrak alatt. A zárda tetejéről szép kilátás nyílik a városra és környékére. A szerzetesek legen-dája szerint a zárda helyén egykoron N i k o d é m u s-nak, Jézus titkos tanítványának háza állott. Egy kápolna most is szent Nikodémus tiszteletét hirdeti s a hívő zarándok itt több évi bucsut nyer. A zárdatemplomban pedig az oltárképen van áb-rázolva arimateai József, a mint Jézus tetemét a szikla-sirba temeti. A szentferencziek régibb traditioja — mint 1656-ban Z v i n n e r-nél, a barátfőnöknél is olvassuk — azt állítja, hogy a zárda Arimatiai József házának egykori helyén áll. Arima-tiai József szülőhelyének is tartják Ramlét ; már szent Jero-mos († 420) említi, hogy szent Paula, a római patriciusnő, meg-látogatván Liddát, a szomszéd Arimateát is meglátogató. Arab írók szerint Ramle várost 716-ban Szulejman kalifa építtette. Lehet, hogy az elpusztult Arimatia helyén épült az új város ;

már Jeromos viculus-nak, falucskának nevezi Arimatiát. A város jelenlegi nevét a homok-domboktól nyerte, melyeken épült; Arimatia a régi héber Harrémet — a magaslat — szóból ered. Ily jelentőséggel bíró több helynév volt és van még most is Palesztinában. Az arabok ugyanis — meghódítván Palesztinát — megtartották a régi héber neveket, s ezen alapon nagy biztossággal kutathatjuk a régi topographiát. A héber Ráma, Rémet, Harrémet nevek jelenleg Errám, Rám, Ráme alakban fordulnak elő az arab nép ajkán, mi, tekintve a héber és arab nyelvek testvérvoltát, igen természetes. A régi Ráme azonban, a talajra való tekintetből, könnyen Ramle-re változott át, mely: homokos-t jelent. Nem is említem Nehemiás könyvének XI. 33. 34. helyét, hol Rámas azon kívül Githáim, Hadid, Neballat, Lud vannak megnevezve; a négy utóbbi Ramle körül most is létezik: Gath, Elkadite, Bét Nebála, Lud vagyis Lidda. Igaz, hogy a Rama-magaslat név csak anyiban illik Ramléra, a mennyiben a lapálynak egyik magaslatán feküdt keletdélnek, hol most romok láthatók.

Ramléban nevezetes a negyven vértanutornya. A városon kívül esik. A negyven vértanut a moszlimok is, a katolikusok is sajátjuknak vallják s ama romok között, melyekben a torony égnék emelkedik, a jámbor zarándok kis ima elmondása mellett, több évi búcsut nyer.

A moszlimok szerint e romok a fehér mecsetnek romjai. Azon kalifa, ki Ramlét felépíté, szép mecsetet épített e helyre, hol Mohammed profétának negyven társa fekszik eltemetve. Annyi tény, hogy ezek a terjedelmes romok, a föld felett és föld alatt, egy régente szép mecsetnek maradványai, a meglevő arab feliratok is ezt bizonyítják. 1102-ben kereszties lovagok hősiiesen védték magukat a ramlei toronyban, a moszlim csapatok ellen, melyek azt a keresztiesekre gyujtották. Blois-i István és burgundi István, a toronyból kirohantak, s ötven társukkal hősi halállal haltak meg. A moszlimok mindannyinak fejeit levágták. Vajjon a ramlei torony azonos-e a fehér mecset tornyával s épületével? . . . Fallal kerített erő volt egykor e mecset a város nyugati részén, mint Medsir Eddin említi, s a romok mostani állapotából is láthatni.

A moszlim traditio ide temette Mahommed profétának negyven társát, mily alapon, azt nem tudni. A keresztény tra-

ditio szinte negyven vértanuról szól, csakhogy nem bizonyos, mily értelemben. A szentferenczi szerzeteseknek egykori főnöke Palesztinában, Quaresmius — ki 1616-ban s a következő években lakott Palesztinában, s azt két nagy folio kötetben leirta — úgy vélekedik, hogy itt basilika állott a negyven vértanuhoz czímezve. Ezen negyven vértanú 320-ban Licinius alatt Sebaszianban, Örményországban szenvedett vértanu-halált, s a legio fulminatrixnek katonái voltak. Hogy került egy helyre a két traditio? Valószínűleg úgy, hogy e romokat templarius basilikának tartották, mint jelenleg is tartják sokan. A moszlimok több keresztény templomot alakítottak át mecsetté, így Ramlében is, a még használatban levő ugynevezett nagy mecset, Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt keresztény basilika volt. A régi időből feljegyezzük azt is, hogy Ramlében Szent István magyar király templomot épített Sz. György tiszteletére, s mellé egy zárdát s több házat, hogy a magyar zarándokoknak szállója legyen. Tobler ugyan kétségbe vonja, hogy a magyar király Ramlében épített volna templomot, nézete szerint az illető okmányban in Ramulo helyett prope Ramulo olvasandó. — l. Katona H. C. I. 308. — a templom tehát Sz. Györgynek főhelyén Liddában építetett volna; s ezen templomot pusztították el 1099-ben a moszlimok a keresztiesek közeledésének hírére. E templom a városon kívül állott. Azonban tírusi Vilmos szerint VII. 22. ez a Justinian császár által épített basilikával történt. Ramle azon időben Palesztinának legtekintélyesb városa volt s Jeruzsálemmel vetekedett; az európai zarándokok karaván útja is Jaffából Ramlén át vitt; s Ramle állomás volt, melyről az alig egy órányira fekvő Liddát szokták meglátogatni. A zarándok szállóknak tehát Ramlében volt helyük.

Idők folytán Ramle is a palesztinai városok sorsában részesült, pusztult, elveszett, majd meg fel-fel épült annyira-mennyire. Az ugynevezett Ilona víztartó is régi emlékei közé tartozik, terjedelmes, íveken nyugvó épület, melyet valószínűleg a Kalifák egyike épített, s nem pedig nagy Konstantin császárnak anyja. Szokásos a Szentföldön régi templomokat, zárdákat, s középületeket Ilona császárnénak tulajdonítani, mert a jámbor fejedelmi hölgy csakugyan sokat építtetett Palesztinában.

Lo k m á n n a k, az arab Aesopusnak sírját is itt mutatják a városon kívül Szurafend felé.

Ramlenek jelenleg háromezer lakója van; közülök alig egy harmada keresztény. Ezek a görög keleti egyháznak hívei; latin szertartású katolikus csak néhány van, protestans is egy-kettő. A jaffai templom-község egy tagja: Bohnenberger, újabban szállodát nyitott 10—15 emberre, az európai utazók azonban, jobbára maiglan is a Szentferencziek zárdájába szállanak.

Itt egy alkalommal jellemző esetnek voltam tanuja. Nagy előkelő társasággal jöttünk ide Jeruzsálemből, hogy a tengerig elkísérjük derék hazánkfiát Scherzenlechner Sebes urat, kit Miksa főherczeg küldött Miramáréból, számos ajándokkal a jeruzsálemi szentsir templomának, s a latin szertartású egyházközségnek számára. Pizzamano gróf osztrák főconsul a visszatérő küldött tiszteletére gyűjté a fényes kíséző társaságot. Egy éltes német asszonyság is velünk lovagolt Jeruzsálemből Ramleig. Igen ájtatos asszonynak tartották; Jeruzsálemben éjszakákat töltött a szentsir templomban, Krisztus sirjánál imádkozva. Egy kis kutyát is hozott magával zárdok utjára. Ezen kis kutya mindannyiszor igen kellemetlen éjszakákat okozott Ligeti Antal festő hazánkfiának: valahányszor az asszonyság az éjet a Krisztus sirjánál töltötte, a kutya szomorú magányában, a barátok szállodájában, egész éjen át vonított a szomszéd szobában lakó Ligetinek nem csekély bosszuságára. Az uton a kutyát fakalitban egy szamár vitte a lovagló úrnő mellett; de történt, hogy karavánunk magas hegyek között igen keskeny s nagy kövekkel telt ösvényre, — egy téli pataknak kiszáradt medrébe — jutott, hol csak egyenként lehetett haladni s a málhás állatok, a kutyát hordó szamárral egyetemben, a karaván legvégére szorultak. Veszedelemre. A kíséző szolgálk a hosszú vonalt nem tarthatták szemmel, a kutya kiugrott a kalitból, s a szamár, midőn a hegyéből a ramlei lapályba leérkeztünk, kutya nélkül bagtatott. Már a zárdába bevonultunk s mi Ligetivel czellánkat elfoglaltuk, midőn a nők folyosójáról éktelen sikoltást hallottunk, pár percz múlva ott állottunk az ájuldozó asszonyság ágyánál, ki folyton azt kiabálta: Kedves kutyám! Egyetlen fiam! Kincsem! . . . Megbotránkozva ezen kutyaság felett, azt mondám Ligetinek: miért nem adott annak a kutyának még Jeruzsálemben valami kutya-mérget — most e botrány nem történik. . . . Sok minden történt már ezen ősi zárda falai közt,

de ily kutya historia csak ezen egy! . . . A délután folytán magához tért az asszonyság s háromszáz piasztert — harmincz forintot — jutalmul tűzött ki, a kutya megtalálójának. . . . A ramlei alkonzul, egy benszülött keresztény kereskedő — fényes estélyt rendezett Scherzenlechner tiszteletére. Europaiasan, asztalnál székeken ültünk. A konzulné s két férjes leánya is hosszan lelógó dús hajzattal, egészen nyilt mellel, elnököltek közöttünk. Moszlim házban a háziasszonyt idegen nem láthatja — csak férfiakkal ebédel vagy vacsorál, sőt sértés lenne így szólni a házi urhoz : Hogy van ő nagysága a kedves háziasszony ? Ugy kell viselnie magát a vendégnek, mintha a házigazda rideg nőtelen életet élne. — Másnapra társaságunk Jaffába ki érte Scherzenlechnert, ki az épen esedékes gőzhajón még az nap este Európába utazott. A kutyaját vesztett asszonyság pedig még három napot kesergett el Ramléban, míg kutyaját megtalálták. Diadallal hozta el Jaffába, csakhogy itt ismét egy hétig kelle ülnie, várván a posta-gőzöst.

HATALA PÉTER.

A MANCHESTER NEW COLLEGE.

A „Ker. Magvető“ olvasóinak figyelme már többször volt a M. N. C. felé fordítva; különösen az Egyházi Főtanácsnak az ide küldendőket, s főleg azoknak előkészületét illető mult évi határozata, felkelthette ez intézet iránt a figyelmet. Gondolom többen vannak, a kik ezen intézetet közelebbről szeretnék ismerni. — E föltevés és az a körülmény, hogy a M. N. C. a „Ker. Magvető“ lapjain részletesebben ismertette nem volt; és végül az a jó szándék, hogy utódainak némi tájékoztatást nyujtsak a felől, hogy idejövetelök előtt mihez kelljen tartaniok magukat: azt hiszem igazolják a szerkesztőség előtt azt a szándékomat, hogy az alábbiakban a M. N. C.-t kívánom ismertetni.

A Manchester New College utóda és jelenlegi képviselője amaz akadémiai intézetek hosszú sorának, a melyeket az angol presbyterianusok 1662*), óta állandólag fentartottak, mint oly helyeket, a hol egyetemi képzettség adassék papi, polgári és üzleti pályákra készülő ifjaknak, a kik minthogy a szerint az alapelv szerint neveltettek, hogy vallásos czikkelyek, vagy hitvallások aláírása magában véve helytelen és törvénytelen dolog, csaknem egészen mostanig kizárattak a nemzeti egyetemekről. (Oxford és Cambridge)

Az első akademiát Frankland Richárd alapította Rathmilon York megyében 1669-ben. Frankland 1698-ban elhalt, művét tanítványa Chorlton János vette fel, a ki 1695-ben Coningham Jánossal egyesülve akademiát alapított Manchesterben, a melynek ő 1705-ben békövetkezett haláláig vezetője volt. Minthogy ez intézetek — határozott szakszerű munkával — némely kitünő ember tehetségeitől voltak függővé téve, azért ritkán tudtak egy helyen fenmaradni és 1708-ban Chorlton egyik tanítványa Dickson Tamás az akadémiai munkát előbb Whitehavenben, azután Boltonban folytatta haláláig. (1729.) A figyelem azután Kendal felé fordult, a hol Dickson egy kitünő tanítványa, Rotherham Caleb 1733-tól 1752-ig sikeresen vezetett egy lelkészek és világiak magasabb művelésére szánt akademiát.

1754-ben a kendali akadémia folytatásául az ugynevezett Warringtoni akadémia alapított, a melyet dr. Taylor János

*) 1662-ben hozott az ugynevezett egyformasági törvényczik (Act of Uniformity), a melynél fogva mintegy 2000 elsőrendű lelkész záratott ki az angol egyház kebeléből.

(Dickson egyik tanítványa), dr. Priestley, dr. Aikin, dr. Clayton Miklós és dr. Enfield mindnyájan a tudomány-, irodalom-, theológiában és vallásos műveltségben kitünő férfiak, huzamosan nagy becsülésben tartottak fenn, és a mely fontos gyűlhelye volt azoknak a művelt, szabadelvű angol presbyterianusoknak és másoknak, a kik abban keresték a magasabb műveltséget.

1785-ben jónak látták a warringtoni akademiát megszüntetni és azt könyvtárával és alapítványaival együtt Manchesterbe tenni át, a hol nemsokára (1786) Barnes Tamás (Aikin tanítványa) igazgatása alatt a manchesteri akademiát megnyitott abból a czélból, hogy gondoskodva legyen a theologusok számára rendszeres tanfolyamról és hogy előleges oktatás adassék más tudományos, valamint polgári és üzleti pályákra készülő ifjaknak is. A theologus tanulók szabályszerű 5 évi tanfolyam alatt zsidónyelvre, logikára, ontológiára, psychológiára, ethicára, a jog elemeire, a kereszténység elveire, tanaira és szabályaira, egyház történelem és zsidó régészetre tanítottak, kiváló tekintettel lévén azonban a bibliai itészetre. Míg a tanulók így voltak elfoglalva, megvárták tőlük azt is, hogy vegyék igénybe a kedvező alkalmakat más tudományágak művelésére is, a melyek a szabadelvű nevelésre lényegesek. Az intézet határozottan úgy volt bérrendezve, hogy a theologusok számára szánt előadások nyitva legyenek mások számára is, a kiket koruk és képzettségük alkalmasokká tettek arra, hogy haszonnal lehessenek hallgatók.

Az akademia teljes tanfolyamot szolgáltatott elméleti és gyakorlati tudományokban; történelemben, régi és modern irodalomban, nyelvekben, államgazdaszatban és jogi szakban. Az valóban szabadelvű és börtartalmu terven alapult és tartatott fenn abból a czélból, hogy a szabadelvű dissenterek közt papi és más pályákra szándékozó ifjak számára, párt és felekezeti különbség nélkül nyújtson teljes és rendszeres tanfolyamot, a mely egészen és jellemzőleg szabad volt minden politikai kényrendszertől és tanszerű aláírástól.

Az ekképen helyreállított akademia olyan terv és mértek szerint szerveztetett, a melyeknél fogva sokkal kedvezőbb volt minden abban az időben fenálló angol Collegiumnál. Nemsokára az intézet Manchester New College, azután Manchester College néven lett ismeretes. 1803-ban előnyösebb tanítási szempontból az intézet áthelyeztetett Yorkba, a hol Yorki Manchester College néven tovább folytatott 1840-ig, mint felvilágosult és szabad theologiai tanulmányozásra és oktatásra, szabadelvű, irodalmi és tudományos művelődésre szánt intézmény, lelkészek és világiak számára egyformán.

1840-ben a College visszahelyeztetett Manchesterbe és ismét megnyitott ott Manchester New College czimen; egye-

düli czélja levén mostan is eskü és hitvallás követelése nélkül szabadelvekre fektetett terv szerint, egyetemi képzettséget nyújtani az ifjuságnak. Mint ilyen kapta meg a királyné felhatalmazást 1840. február 28-ikáról kelteve a londoni egyetemhez való csatlakozásra (affiliation), mely jogosítványnál fogva az intézet előjárói felhatalmaztattak bizonyítványokat adni ki azon jelöltek számára, a kik az alsóbb oktatásra megkivántató tanfolyamot elvégezvén, a londoni egyetemenél a szabad művészetekben tudori rangot kívánnak nyerni.

A M. N. C. tovább folytatódott tudományszerűtlen korlátozás, megszorító eskü és előre bevett vallomás nélkül, hogy tanfolyamot nyújtson az általános és rendszeres theologiai és philosophiai tanulmányokból és az a hely volt, az most is, a hol főképen azok keresik a legmagasabb szakszerű oktatást, a kik a régi angol presbyterianusok utódai vagy unitáriusok közt papi pályát kívánnak folytatni.

Az Egyetemi Collegium (University College) Londonban 1828-ban megnyitván, terjedelmesen és hathatósan gondoskodott a művelődés eszközeiről: irodalom-, művészetek-, tudomány-, az orvosi és jogi pályák szakszerű tanulmányozásaiban; és ezeket a tudományokat megközelíthetőkké tette amaz osztályoknak is, a kik Oxfordhoz és Cambridgehez nem közeledhetek; és 1840-től elkezdve a londoni egyetem tudori diplomái először csak valamelyik az egyetemhez csatlakozott (affiliated) intézet közvetítésével voltak megnyerhetőek, azután magán tanulmányozás utján is. A megváltozott körülmény a M. N. C. tantervében is változtatásokat idézett elé. Hasznukra fordítandó az új alkalmatosságot, a M. N. C. bizottsága (Trustees) elhatározta, hogy megszünteti az általános oktatást illető saját tanfolyamát és e tekintetben való szükségüket a londoni egyetemmel összeköttetésben látják el.

1853-ban a College ismét elmozdított Manchesterből, Londonba, a hol az University College tőszomszédságában az ugynevezett University Hall-ban állított fel, a hol az jelenleg csaknem kizárólag a papságra készülő tanulók gyűlőhelye. Most is állhatatosan ragaszkodik eredeti elvéhez: szabadon közölni theologiai ismereteket, nem kívánván semmi részszertíi theologiai hitezikk elfogadását.

Mint már láttuk a M. N. C. 1786-ban Manchesterben oly czélből alapított, hogy abban világiak és egyháziak nyerjenek egyetemi színvonalon álló oktatást, minthogy az angol presbyterianusok vagy későbbi néven Unitáriusok a nemzeti egyetemekről (Oxford és Cambridge) ki voltak zárva. A midőn azonban a londoni szabad egyetem felállított, a hol katólikus és protestans, anglikán és dissenter, keresztény és zsidó, hívő és nem hívő egyiránt nyerhetett magasabb művelődést a tudomány minden ágában — a theologia kivételével — a M. N. C. világi tanulói igénybe véve a szabad egyetem által nyuj-

tott előnyöket, kezdték elhagyni a M. N. C.-t, úgy hogy az végül tisztán theologiai intézet maradt.

Azonban a M. N. C. barátai arról voltak és vannak meggyőződve, hogy egy magasabb fokú nevelő-intézet sem teljes, a melynek célja tudományt, általános műveltséget és teljes jellemfejlődést nyújtani, bizonyos fokú theologiai, történelmi és philosophiai ismeret nélkül. E meggyőződés vezérelte a M. N. C. bizottságát, a midőn az intézetet Manchesterből átköltöztetve Londonba, alkalmat kívánt adni világi tanulóknak az University College szomszédságában világin kívül theologiai ismeretet is szereznii. — Az University Hall az a helyiség, a hol e cél megvalósítatik, a mely a M. N. C.-t, mint theologiai intézményt és a University College-t, mint a világi tudományok székhelyét, összeköti.

A University Hall egy nagyobbára unitáriusokból álló testületé, a mely azt egy parlamenti végzés, az ugynevezett „Dissenter's Chapels Act“ *) keresztülvitelének emlékére építette. Az épület 1849-ben nyitvatott meg és a University College-ban tanuló ifjak némelyikének lakhelyéül szolgált és szolgál. A M. N. C. az épületben három nagy termet és egy kisebb rendű szobát vesz igénybe.

A M. N. C. felett a főfelügyeletet a nagy bizottság (Trustees) gyakorolja, a melynek tagjai mindazok, a kik az intézet javára évenként legalább 21 frtot (2 guinea) irnak alá. — E bizottság évenként csak kétszer gyűl össze, a kisebb fontosságú ügyek vezetését egy választmányra (Committee) szokta ruházni, a mely áll: elnök-, titkár-, pénztárnok- és mintegy 20 választmányi tagból. E testület havanként szokta gyűléseit tartani.

A Collegeban 4 tanár működik, kik közül igazgató: Dr. Martineau, a híres bölcselel.

A tanulók száma 15—20 közt váltakozik, a kik közül 5—6 végez évenként. Az intézet költségeit részint aláírások, részint alaptökéje kamataiból fedezi. A mult évi kimutatás szerint 450,000 frtnál többre megy az alaptöke. (L 45071, 17, 7.) Bevétel közel 30,000 frt. (L 2994, 11, 1.) A tanárok évi fizetése volt: 1630 font. (Egy font 10 frt). A tanulóknak stipendium czímen kiosztatott: 615 font. Házbér a University Hall-ért: közel 200 font (L 196, 15. 5.) A College-ra fordított áldozatokat és költségeket az abban végzett tanulók számára hoz viszonylítva, az arány roppant kedvezőtlennek tűnik fel; azonban az ott végzett tanulók oly ismeretet és műveltséget visznek el magukkal, a melyek a legtulzóbbak várakozását is kielégítik.

Nem minden unitárius pap tanult a M. N. C.-ban; jelentékeny rész a manchesteri papnöveldeben (Home Missionary Board), a belfasti királyi intézetben (Royal Institution), az egyetemeken, magán uton stb. nyerte kiképeztetését.

*) E végzés 1844-ben hozatott, a jogaikban megtámadott unitáriusoknak igazat szolgáltatott és Angliában a vallásos szabadságot a lehető legszélesebb alapokra helyezé.

A tanév october elejétől junius végéig terjed.

Hogy a M. N. C. tantervét és egyetemhez való viszonyát könnyebben megérthessük, szükséges egy futó pillantást vetnünk a londoni egyetemre.

A mit Londonban egyetemnek hívnak, az nem egyéb, mint egy vizsgáló bizottság a legtanultabb emberekből összeállítva, a mely előtt mindenki tehet a mieinkhez hasonló egyetemi vizsgát, a ki arra képesített, akárhol és akárhogyan tanult legyen is. Mi azonban — a mi felfogásunk szerint — Londonban egyetemnek nevezhetjük a „University College“-t, a melyben a tudományok minden ága (a theologia kivételével) magas egyetemi színvonalon tanítatik és még magasabban, mint az oxfordi és cambridgei egyetemeken. Az University College leginkább abban különbözik a mi kolozsvári egyetemünktől, hogy abban nem azok a vizsgálók, a kik egyszermind tanítók is.

A ki a University Collegenak tagja kíván lenni és azután fokozatot nyerni, az a vizsgáló bizottság (londoni egyetem) előtt tartozik felvételi vizsgát (matriculation examination) tenni, ha csak azt előbb az Egyesült Királyság valamelyik egyetemén le nem tette. Felvételi vizsga évenként kétszer: január 2-ik hétfőjén és junius 3-ik hétfőjén kezdve történik. Tizenhat évesnél fiatalabbak nem vehetnek abban részt. Vizsga tárgyak mindenik kornál ugyanazok, vagyis következők: a) latin. b) francia, német, görög, sanskrit és arab nyelvek közül akár melyik kettő tetszés szerint. c) angol nyelv, angol történelem és modern földrajz. d) számtan, algebra és mértan. e) természettan. f) vegytan. E vizsga általánvéve nem oly magas foku, mint a mi érettségink. A felvételi, valamint a többi vizsgákkal is összekötetésben van az ugynevezett „tisztetségért“ való vizsga (examination for honours), a mely körülbelül egy héttel szokta követni a megelőző vizsgákat. E vizsga tetszésszerinti, egy vagy két tantárgyból történik és ebben rendszeren azok vesznek részt, a kik a megelőző vizsgákat jó sikerrel tették le; dicsőség, némi kedvezmények és sokszor jutalom szokta követni azokat, a kik abban sikerrel részt vettek.

A bölcsészeti karra (faculty of Arts) levén csak tekintettel, a főlvételi vizsgát egy év múlva követni szokta az első B. A.-ért való vizsga (B. A. = Bachelor of Arts = művészetek babérkoszorusa), a mely évenként egyszer: július 3-ik hetében történik. A kik a januári felvételi vizsga alkalmával „honourt“ nyertek, azok — kedvezményképen — ugyanazon év júliusában jelentkezhetnek az első B. A. vizsgára. — Vizsga tárgyak: a) mennyiségtan, u. m. számtan, algebra, mértan és háromszögtan. b) latin, fordítás Virgil, Horác, Cicero, Livius és Tacitus műveiből, ezekhez járulván a rómaiak történelmének egy része is. c) görög, fordítás Xenophon- és Homérból. d) francia vagy németből fordítás angolra. e) angol nyelv, irodalom és történelem. — Az első B. A.-ért való vizsgálat megfelel nálunk a jó gymnasiumi érettségi vizsgálatnak.

Egy év múlva az első B. A.-ért való vizsga után következik a második B. A.-ért való vizsga, a mely szintén évenként egyszer: október hóban történik. 18 évnél fiatalabbak nem vehetnek abban részt. Tárgyak: a) latin, a rómaiak történetével együtt (az előbb említett szerzőkhöz járulnak még: Terence, Juvenal, Ovid.); b) görög (Herodot, Thucydides, Xenophon, Demosthenes, Isocrates, Plato, Homer; egy vagy két játék a következő drámairók műveiből: Aeschylus, Sophocles, Euripides, Aristophanes, ezekhez járulván Görögország történelme is; c) angol nyelv és irodalom, vagy a német, francia, olasz, arabs és sanskrit nyelvek közül egyik; d) mennyiség-tan, u. m.: algebra, háromszögtan, mértan, erőtan (dynamica) és csillagászat; e) lélektan, logica és erkölcs-tan. A két utóbbi csoport közül (d. és e.) csak egyik kötelező és a vizsgázó tetszése szerint választhat köztük. A második B. A.-ért való vizsga — különösen a klassicus nyelvekben és matematikai tudományokban — felülmulja a mi érettségi vizsgánkat. Mint már említettem, mindenik vizsgával összeköttetésben van a „honour“-ért való vizsga. Mindenik vizsga írásban történik, jogában állván azonban a vizsgáztatóknak szóbeli kérdéseket is tenni. A felvételi és első B. A.-ért való vizsga minden egyes tárgyból 3 órát veszen igénybe, a második B. A.-ért 6-ot. Az említetteknel még magasabb fokozatok is nyerhetők a londoni egyetemen, u. m.: M. A. = Master of Arts; D. Lit. = Doctor of Literature, de a melyekre — minthogy nem tartoznak tárgyamra — nem terjeszkedem ki.

A M. N. C.-ban a tanfolyam 5 évre terjed, két előkészítő (undergraduate) és 3 theologiai évre.

A két évi előkészítő osztályt azok alkotják, a kik a londoni egyetemen a felvételi (matriculation) vizsgát letévén, segélyért folyamodnak a M. N. C.-hoz azon ígérettel mellet, hogy két év alatt fokozatot (2-ik B. A.) tesznek és azután a M. N. C.-ban theologiai pályára lépnek. Az ilyenek számára ajánlatik, hogy a felvételi vizsgára kijelölt tetszés szerinti tárgyak közül (görög, arab, sanscrit, német és francia) a görögöt és németet válasszák, mint a melyek a theologiai pályán igen szükségesek. Az ily szerződésre lépett tanulók két év alatt tartoznak a University College-ban a görögöt, latint, németet és más a fokozatnyerhetésre megkívántató tárgyakat hallgatni, a tandíjat a M. N. C. fizetvén értők. Tartoznak továbbá az undergraduate tanulók a M. N. C.-ban zsidó nyelvet, lélektan, logicát és szónoklati gyakorlatokat tanulni és hallgatni; havonként értekezéseket és oratiókat készíteni; reggeli könyörgésekre megjelenni és sor szerint könyörögni.

A theologiai tanfolyamnak felekezeti különbség nélkül mindazok tagjai lehetnek, a kik az Egyesült Királyság valamelyik egyetemén fokozatot nyertek, értelmesen tudnak olvasni, a német és zsidó nyelvből kellő előismerettel birnak.

Némely esetekben a bizottság különös engedelmével tanulók vétetnek fel egyik vagy másik theologiai vagy bölcészeti tantárgy hallgatására a nélkül, hogy az egész tanfolyamra vállalkoznának.

A szabályszerű díjak lefizetése mellett nem rendes tagok is látogathatják és látogatják is az előadásokat egészben vagy részben, nem- és felekezeti különbség nélkül.

Oly tanulók, a kik jelét adják a papságra való képességüknek, 21 évesnél nem fiatalabbak, nem tettek az egyetemeken sem felvételi, sem fokozatért való vizsgát (vagy felvételit tettek, a M. N. C. stipendiumán folytatták tanulásukat, de fokozatot nem tudtak nyerni), bebocsáthatók a 3 évi theologiai tanfolyamra következő feltételek alatt: a) ha a M. N. C. tanárai, vagy más kinevezett vizsgálók előtt jelét adják abbéli képességüknek, hogy a theologiai tanfolyamra sikerrel léphetnek, és b) ha vizsgát állanak következő tárgyakból: görög (Homér 4. könyve és a Kyropaediából 2 könyv, vagy Xenophon Anabasisa), latin (Virgil 4. könyve, Horatius ódáiból 2 könyv, Sallustiusból vagy a Catilinaei összeesküvés, vagy a Jugurtha elleni háború; Ciceroból vagy két oratio, vagy: de senectute és de amititia). Továbbá megkívánatik, hogy az illető legyen teljesen ismeretes az arithmetica szabályai és elveivel, tudjon algebrát és Euclides 6 első könyvét értse alaposan; tudjon logicát, német nyelvből és a görög testamentomból fordítson angolra.

A vizsgázás ezen módját ritka tanuló veszi igénybe. Többnyire mindegyik az egyetemeken igyekszik fokozatot nyerni, a hol nehezebb a vizsga, de több tisztességgel jár.

A M. N. C. tanulói nagyobbára mind alapítványosok; minden egyes 60 fontot (600 frt) kap évenként, s e mellett semminemű iskolai vagy tandíjat nem tartoznak fizetni. Minthogy a M. N. C. a stipendiumot bizonyos kezeség nélkül nem adhatja, ezért azon határozat áll: hogy egy tanuló sem fog a M. N. C.-ba stipendiumra felvétetni három dissenter pap ajánlata nélkül, a kik az illetőnek vidékén viselnek hivatalt és a kik bizonyítani fogják, hogy a jelentkező teljes kora (16 éves), erkölcsös, jellemes és bir azon képességekkel, a melyek a papi pályára megkívánatnak és önkéntesen határozta el magát a pályára.

A ki segélyt fogad el, erkölcsileg kötelezve van, hogy az egész tanfolyamot áthallgassa; ha nem felel meg a kiszabott és magára vállalt köteleességeknek, elveszti a stipendiumot.

Ha valamely tanuló hittani évei alatt az University College-ban is kíván valamely tárgyat (any of the general classes) hallgatni, azt csak az igazgató engedelmével és saját költségén teheti.

Theologiai idős z a k.

I. Theologiai tanfolyam.

Tanár: tiszteletes Drummond Jakab B. A. az Újtestamentum-, a vallás bizonyosságai- és igazságai- (Evidences and truths of Religion) és a dogmák történetének tanára.

A 3 évre terjedő theologiai tanfolyam alatt következő tárgyak adatnak elő, összeköttetésben magán tanulmányozás és időszaki vizsgákkal:

1. Bévezetés az Újtestamentumba; a) általánosan, ide értve a szöveg történetét is; b) részletesen a főbb könyvekbe.
2. Görög testamentum; itészeti és magyarázó tanulmányozása a fontosabb könyveknek.
3. A kereszténység (doctrine) történelme és bírálata.
4. A vallás bizonyosságai és igazságai.
5. Szemelvények olvasása és fordítása a görög egyházi atyákból.

Történelmi és összehasonlító vallástan.

Tanár: tiszteletes Carpenter Estlin József M. A. Az Ó testamentum, egyháztörténet, összehasonlító theologia, héber nyelv és irodalom tanára.

1. Izrael vallásának fejlődése, összeköttetésben a hébertörténelemmel és irodalommal, ide értve az Ó testamentum bírálatait is.

2. A keresztényegyház történelme; a) általánosan áttekintvén annak színterét az európai történelemben; b) részletes tanulmányozása egyes korszakoknak; c) a kereszténység történelme Nagy-Britannia és Írországbán.

3. Összehasonlító vallástan; a vallásos hit kezdetleges formáinak tárgyalása és a különböző források nyomozása; fejlődése fokai és egy vagy több magasabb nyílvánulásainak vizsgálása.

Héber nyelv és irodalom.

1. Héber nyelvtan és fordítás.
2. Ó testamentum; a fontosabb könyvek bírálatai és magyarázó tanulmányozása.

Bölcsészeti tanfolyam.

Tanár: tiszteletes Martineau Jakab L. L. D., D. D. (doctor juris et doctor theologiae) igazgató. Az erkölcs és vallás alapelvei- és igazságainak tanára.

1. Vallás-bölcsészet; a vallás alapelveinek vizsgálása az emberi lélekben; és a problémáknak magyarázása, vallásos szempontból tekintvén a világot.

2. Fordítás Plato és Aristoteles műveiből.

Tiszteletes Upton Barnes Károly B. A. B. Sc. (science) a logica, ész- és erkölcs bölcészeti tanára.

1. Ész-bölcsészet; a lélektan és logica előadva fokozatra készülőknek (Undergraduate).

2. Erkölc-bölcsészet.

3. Fordítás, latin bölcsészeti szerzők, főképen: Lucretius, Cicero és Seneca műveiből.

Ezeket kívül szabályszerű gyakorlatok tartatnak, ékeszolás-, predikálás- és vitatkozásból. A tanulók a jelesebb írók műveiből olvasnak a tanárok jelenlétében és gyakoroltatnak a helyes kiejtés és értelmes olvasásban. A predikátor tárgyát maga választja, beszédét sohasem tanulja be, csak felolvassa. A tanulótársak nem tesznek megjegyzéseket az elmondott beszédre, mint az nálunk szokás (a tanárok igen), hanem a helyett (előre értesülve) tervet készítenek és olvasnak fel a beszéd tárgyából, megmutatván, hogy azt ők, hogy osztanák fel.

Minden második héten vitatkozás tartatik egyik tanár jelenlétében és minden hóban van egy nyilvános vita, a melyen a tanárokon kívül mások is jelennek meg és a lehetőleg legérdekesebb tárgyak vitattatnak meg.

Van a tanulóknak egy magán jellegű társulata is, a melyben a tanárok nem vesznek részt, a mely esténként tartatik havanként egyszer felváltva valamelyik tanuló szállásán. E társulat az ugynevezett „Shakespeare Society“, czélja: Shakespeare műveit ismerni, az ékeszölést művelni és a tanulók közt a barátságos viszonyt ápolni. E czélok ugy éretnek el, hogy előlegesen kiosztott szerepek szerint Shakespeare egy játéka elolvastatik, a melynek végeztével vacsora és jó kedv következik.

Reggeli $\frac{1}{4}$ 9 órakor a College könyvtárában istenitiszteleet tartatik (szombat és vasárnap kivételével), a melyre minden tanuló tartozik megjelenni. Az istenitiszteleten bibliát és könyörgést tanárok és tanulók felváltva olvasnak, könyörgés közben letérdelnek.

A theologiai tanfolyamon a hetenkénti tanórák száma (szombaton nem lévén előadások) körülbelül 20-ra tehető; e szám nem nagy, ugy hogy a kik csak ebből itélnék meg az elért eredmény nagyságát, tán kicsinyelni fognák azt; azonban ha az óraszám nem is nagy, annál nagyobb a kíváncsi, ugy hogy a ki tisztességgel meg akar felelni, annak egy órát sem szabad elveszitenie. — Minden nehézségek mellett is azonban, gyönyörűség ezen akademián tanulni, mert ennek igazán tanult, jószívü, szóval, művelt tanárai vannak, a kik a tanulón tudnak és akarnak is segíteni. Ezekhez járul, hogy a tanuláshoz megkívántató eszközök kéznél vannak. A M. N. C.-nak van egy szép szakkönyvtára körülbelül 10,000 db könyvvel; közel az intézethez a „Dr. William's“ szabad könyvtár, a mely mintegy 30,000 theologiai és philosophiai művet foglal magában. Szintén közel a Collegehoz van a világhírü British Muzeum könyvtára. Mindezeknek minden fizetés nélkül tagjává lehet lenni.

A M. N. C. egyetemi színvonalon álló intézet, az előadások is olyanok abban, mint az egyetemeken; és mások után nagyítással mondhatom, hogy nincs Angliában theologiai intézet, a mely az ismeretek fokát tekintve, felülmulná a M. N. C.-t. — Nagy suly van fektetve abban a Szentírás eredeti nyelveinek ismeretére; a classikus nyelvek-, történelmi források- és philosophiára. Angliában a modern tudományosság a classikusok iránt való kedvet nem fojtotta el; meglátszik azok befolyása a népek műveltségében, művészete-, építészete- és még politikájában is. A görög nyelv itt nem oly gyűlölt és elhanyagolt tárgy, mint nálunk, sőt ellenkezőleg azt többre becsülik a latinnál és némely más nyelvénél. Mint Gordon mondja: „a görög nyelv — eltekintve egyebektől — önmagában véve is, mint nemes, finom és hajlékony formája az emberi beszédnek és mint legszervezettebb nyelvvalak, megérdemli és megkívánja a legáthatóbb figyelmet és egyike a legfontosabb értelem-képző eszközöknek; és bármilyen legyen is jövő hivatásuk, a kik azt tanulják, vizsgálódó, analizáló és okoskodó tehetségüknek formálására hasznosabb eszközt nem találhatnak annál. A latin, Gordon szerint, szintén fontos, mint a civilisatio nyelve, a kereszténység elfogadott beszéde, a jog és történelem szerve, a mely minden téren nagy emberek gondolataiba vezet bennünket és a mely a katholikus kegyesség kifejezésére a legnemesebb eszközt szolgáltatja.“ A M. N. C.-ban sokkal többet bajlódunk a görög-, mint a latinnal. Az Újtestamentumot, görög philosophusok műveit és korai egyháztörténelmet mind az eredeti görög nyelvű forrásokból tanuljuk. Mert Dr. Martineau szerint: „az emberi tehetségek semmi oly mivelése nem teljes, a mely elmulasztja a források szabadelvű tanulmányozását, és a mely elhanyagolja a theologia értelmes és tudományos tárgyalását, annak lehetőleg legszélesebb és legigazabb értelmében, a felszabadult vizsgálódás és nyilatkozás azon feltételei alatt, a melyek igazságszerzés és előhaladás végett az emberi tudomány minden más ágaiban lényegesenek tekintetnek. Minden olyan törekvés, a mely oda irányul, hogy theológiát és műveltséget (cultura) elkülönítsen egymástól, csak szűkfelfogásból származik.“

A mi a tanítási szellemet illeti, az oly türelmes és szabadelvű, mint az angol presbyterianusok minden eljárása. A tanárok előadják a dolgokat megjegyzéseik kíséretében, azután a tanulóra bizzák, hogy felfogása és meggyőződése szerint alkosson magának vallást és hitelveket. Soha senkit sem kényszerítenek, hogy valamely tant elfogadjon és bizonyára ez az oka, hogy szt. háromság hívő is van társaim közt, még pedig stipendiumon. Arra pedig mindig nagy gond volt fordítva, hogy a College szűk, felekezeti szellemtől megőriztesék; ellenben az érzelem felébresztése és kifejlésére sokat adtak. Tanult, de egyszersmind komoly, határozott szándéku és lelkesedni tudó lelkeseket kívánnak nevelni.

Évközben 3 vizsga tartatik, a melyek közül mindenik írásban történik és zártkörű. Év végén van egy több napig tartó nyilvános vizsga is, az összes tanárok, bizottsági tagok és mások jelenlétében, a melyen a tanulók időközi vizsgálataikon készített fogalmazványaikból egyes részeket felolvasnak, fordítanak idegen nyelvekből és felváltva d. e. és d. u. predikálnak. Végződvén a vizsgálatok az eredmény kikirdettetik, netaláni jutalmak és szükséges bizonyítványok kiadatnak, azután következik a tanulók ebédje, a melyen azonban tanulókon kívül tanárok, a College régi tagjai és nagyszámu közönség veszen részt, és a legszellemdúsabb pohárköszöntők tartatnak. — Ha végzett tanulók vannak, az esetben számukra valamely templomban búcsu istenítisztelet (Valedictory Service) tartatik, a hol az igazgató és mások beszédeket tartanak a végzettekhez és azután ezer áldások közt elbocsátják őket a nagy világba.

Végül a végzettek vacsorát adnak tanulótársaiknak, érzékeny szavak és kölcsönös ajándékok kicserélése után istenhozzádot mondanak egymásnak.

VARGA DÉNES.

A VALLÁSRÓL.*)

(Levél.)

Tisztelt Péterfi ur!

Szives volt engem felszólítani, hogy mondanám el nézeteimet a vallásról, hozzátéve, miszerint érdekelné egy nő érzelmeit és eszméit hallani e tárgyról.

Legelőbb is tiltakoznom kell ezen feltevés ellen. Épen nem beszélhetek a nők nevében. Minden gondolkozó, öntudatos egyénnek, legyen az férfi vagy nő, megvan saját vallása, azaz saját egyéni nézetei az örök igaz, szép és jóról, az abszolút tökélyről, az élet céljáról, az emberiség végzetéről. E nézeteit lassan-lassan alkotja magának, ismereteiből, embertársai véleményéből, tapasztalataiból, gondolkodás által. Ha valami, úgy az igazán sajátja, lelkének lényege.

Epen azért, vallásról szólva, egész lelkiismerettel, csakis azt mondhatja el mindenki, a mi saját szívében van. Főképp pedig oly ember mint én, ki egyik felekezeti dogmáit sem vallván magaménak, egészen szabadgondolkozó vagyok.

Már pedig hogy egy magán ember mit hiszen, az legfeljebb legközelebbi barátait érdekelheti; másfelől másokat véleményemre téríteni nincs semmi reményem, de semmi kívánságom sem. Kiki csak azt hiheti és azt is higgye, mit esze világitásánál és haladási fokozatán fel bír fogni, a mennyit áttekint a láthatárból. Csak akkor élő benne a hit.

Eltűnt azon naiv korszakok ideje, a mikor egy-egy új igazság felderülésénél az elmék fellelkesedve, új alakot adtak hitöknek, készek voltak azért meghalni és tubuzgósággal másokra is reá akarták erőszakolni. Most már igen élesen látnak szemeink. Most, a ki gondolkodik, magának alkot vallást és azt folyton szélesbiti s előbbre viszi, a mint ő maga halad.

A ki nem gondolkodik, az megnyugszik elődei hitében, meg van arról győződve, vagy pedig reményli, hogy hiszi, s legjobban szereti, ha e nyugalomban nem háborgatják. Igaza is van, senkinek semmi joga más belső életéhez.

*) Örömmel közöljük ez érdekes sorokat, fentartván azonban a jogot, hogy a vallásról, az igen t. irónőétől különböző nézetünket alkalomadtán elmondhassuk.

E szerint nem volna semmi értelme e vallási fejtegetésnek, és ha mégis engedek felhívásának, azt csak azért teszem, hogy a szabad gondolkozókat egy igazságtalan vád ellen védelmezsem; örvendve, hogy oly vallás közlönyében tehetem, melyhez legközelebb állnék, ha a dogmákat egyáltalán nem tartanám most már tökéletesen szükségteleneknek, és tehetem oly városban, mely a tolerantia áldott hazájának egykori székhelye volt.

A szabadgondolkozókról ugyanis azt hiszik általában, hogy a vallásosság, a hit ellenségei, hogy minden kegyeletet ki akarnak ölni az emberek szívéből.

Pedig épen ellenkezőleg! Mi azt óhajtanók, hogy az emberek még ezerszer vallásosabbak legyenek, hogy készek legyenek hitökért, meggyőződésükért nemcsak meghalni, de élni és tenni is. Azt akarnók, hogy az egész élet maga ne lenne egyéb, mint a vallásosság ösztéte; a templom: az ég boltozata; a pap: minden öntudatos lény, s az ima: a mindennapi cselekedetek.

Mert bár különfélekép értelmezték az emberek, vallás csakis egy van az egész világon: az a hit az örök igaz, szép és jóban, azaz a tökélyben, bármi névvel nevezzék, mely ellenállhatlanul vonz minden lelket, melyről csak sejtelmünk van, de melyet a mostani világosságainkkal a maga valóságában meg nem értettünk, csak egyes oldalait pillantottuk meg.

A ki hiszen az örök szép, igaz és jóban, s azt megvalósítani, terjesztetni igyekszik e földön, az vallásos; minden törekvés a tökély felé: vallásos tett.

Hanem a vallásnak nem szabad megkövesülnie, haladnia kell az emberiség szellemi vívmányai színvonalával.

Eddig azért keletkeztek és hanyatlottak a vallások, mert bizonyos mennyiségű igazságokkal téves fogalmakat is tartalmaztak, s mivel felsőbb adományokul tekintettek, ez által megkövesültek, nem fejlődtek az ismeretek terjedésével s túléltek magukat.

Azonban, ha a vallások el is enyésznek, a vallás, azaz a tökély keresése, más szóval, a moral, örökkévaló. Csak külső burkai változnak, mikkel a gyermek-emberek felruházták, hogy észlelhetőbbé tegyék, s minek mindig az lett következése, hogy végre e burkot imádták a lényeg helyett.

Ezután remélhetjük, hogy a meglett nemzeteknél, nem

lesz többé szükség a moralnak testet adni, földi békóba szorítani, s revelalt származások által, haladását megakadályozni.

A törvények örökkévalók, de azokat mi emberek keressük évezrek óta, ép úgy a moralban, mint a többi tudományokban. A legnagyobb tévedés azt hinni, hogy egyik a másikkal árthat, sőt egymást megvilágítják, s megerősítik.

Egykor talán, boldogabb nemzedék előtt, világos lesz sok minden, a mi előttünk még rejtély. Addig is nekünk azokról csak sejtelmünk lehet, de hihetünk mind abban, mit kutató, gondolkozó eszünkkel, igaznak, világosnak látunk. Hihetünk az örök igaz, szép és jóban, mely felé mind haladunk. Hihetünk a kötelesség szent parancsaiban, melyeket a természet örök törvényei fedeznek fel előttünk.

Hihetünk az emberiség folytonos tökéletesedésében. Szerethetjük embertársainkat a legönfeláldozóbb szenvedélylyel, azon lehetünk, hogy minden cselekedetünk, egész életünk, a jó összegének növesztésére használjon e földön, hogy körületünk mindenkit jobbra, boldogabbá tegyünk, akkor vallásosak leszünk, a szó valódi értelmében, nevezzenek bár bennünket protestantsoknak, catholicusoknak, unitáriusoknak, zsidóknak, názárenusoknak, mohamedanoknak vagy szabadgondolkozóknak.

De GERANDO ANTONINA.

NEHÁNY SZÓ A KEPERENDEZÉSRŐL.

Tudvalevőleg egyházunkban százhat ekklezsia, tehát ugyanannyi pap is van. Ezek közül hat esztendő teljes lefolyása alatt épen haton szólottak hozzá, ki-ki tőle telhető jóakarattal és ügybuzgalommal egyházunk fájdalmasan égető sebének — a kepe-kérdésnek miként történhető meggyógyításához. Jogosan táplálhatjuk tehát azt a biztató (de korántsem vérmes) reményt, hogy mire a még hátralevő száz érdekelt fél is elmondja a maga igénytelen nézeteit, annyira megérik a kérdés, hogy napirendre tűzhető lesz annak tárgyalása. Igen természetes, hogy a most szolgálatban levők nem fogják érni annak örömét s akárhánynak talán gyermeke sem, de ez a dolog mit sem változtat. Jobb valaha, mint soha s ugyis, nem minden fának, melyet mi ültettünk és oltottunk, ehetünk a gyümölcséből, de sokról eszünk ám olyanról, melyet más plántált és nemesített. Ha apáink ezelőtt száz esztendővel megkezdették volna, mi lennénk a szerencsések. Hogy tehát a czélhoz egy lépéssel közelebb legyünk a t. szerkesztőség engedelmével bátor leszek néhány szót én is elmondani a tengeri kigyóként fel-felmerülő s megint eltűnő kepekérdésről.

E kérdést a „K. Magvető“ hasábjain először R. G. vetette fel a Goró iratai nyomán (l. 9 k. 163. l.); utána felszólalt s a kérdést tovább fejlesztette Ü. K. (K. M. 9 k. 331 l.); nemsokára O. F. vette fel az elejtett fonalat s tiltakozik a történhető pénzfizetés ellen, ő, úgy mond, azt is próbálta, de fél tőle, mert a pénznek ördöge van s ha vigyázatlanlanság folytán elgurul, a papnénak majd fazaka helyett feje kezd főni a konyhán, meg, ha a pap nem gazdálkodik, nem hallja a pacsirta dalát, meg a folyamok egyhangú csörgedezését s nem lesz a mi Istenhez emelje szivét (K. M. 10 k. 50 l.); nyomban utána N. t. a meglevő alapon kívánja tovább fejleszteni a kérdést s míg a tömkelegből kivezető utat keresi s nemes önérzettel útastítja vissza, hogy „gyáván az állam karjaiba vetnők magunkat“, a végén is a legbiztosabb eszköznek találja, hogy az állam-pénztárból fiztessenek az egyházi szolgák (K. M. 10 k. 114 s következő lapjai); azután E. F. azt ajánlja, hogy az ekklezsia kebelében kell alapot gyűjteni s abból fokozatosan megváltani a kepet (K. M. 14 évf. 45 l.); s végül Cs. L. figyelemre méltó tekintetet vetvén az európai jogfejlődésre s kimutatván a különböző egyházak papjainak fizetései honnan és minő alapból történnek, ajánlja egy enquet össze-

hívását, mely a tárgyat megbeszélje s arról véleményt adjon, (Ker. M. 14 évf. 239 s további lapok).

Az elősorolt s dióhéjban ismertetett különböző nézetek és vélemények bírálatába bocsátkozni nem czélja e sorok írójának, czélja csupán az, hogy egy szemernyivel járuljon ama nagy munkához, mely a költő szavai szerint a régi roszból ujat akar toldozni. Kezdjük tehát legelől.

Köztapasztalat mindnyájunk előtt, hogy a kepe évről-évre fogy; miért? azt is tudjuk; az általános európai tulajdonságzott hadügyi budget miatt a népek s a mi népiünk méginkább szegényedik, adósodik, a közepesek s az azon alóliak földbirtokai vándorolnak az uzsorával mód nélkül felkapott módosabbakhoz, s megtörténik — uti figura docet — hogy öt-hat, sőt tíz olyan ember birtoka, melytől eredeti gazdája egész képét fizetett, egy kalap alá kerül. A birtoktól kiforgatottak természetesen nap-számossá, legjobb esetben vékássá deválválódnak, míg a birtokokat összehajszolt szerencsés, tovább is csak annyi képét fizet mint eredetileg s minthogy ez hova-tovább mind gyorsabban ismétlődik, bizony megítélhető, hogy a kepe is rohamosan apad, mert a dolog lejtőre jutott. Mi lenne ezzel szemben a teendő? Én úgy hiszem, egyebet tennünk nem lehet, mint a mit az államkormány teszen; ha Pál megveszi a Péter birtokát, vagy annak egy részét, Pál megfizeti a Péter birtokáról is az adót. Nem lehetne-e a képét, mint terhet a birtokra, vagy annak értékét ütő egy darabjára rávinni? Vagy tán kényes kérdés? sok és elháríthatlan akadályokba ütközik? úgy bocsánat, nem magamtól szöloztam, mondatták ezt öfelőle. Erre nézve tehát ki tud, mondjon jobbat, a jobb a jónak úgy is ellensége.

Hát az nem volna-e kivihető, nem a meglevő alapon való tovább fejlesztés volna-e, hogy miután egyházunkban a különböző helyekhez képest 12—20 kalongyáig való ősz-termékből kell egész képét fizetni, 20-on felül 50-ig fizetne az illető egész képébe $4\frac{1}{2}$, 50-en felül 5 kalongyát? úgy hiszem, ez nem lenne az olyan móduakra nézve terhelőbb, mint a ki a 20-ból vagy azon alul a 12-ig 2 kalongyát fizet. Vagy ez sincs de tempore? ha nincs, hagyjuk ezt is s térjünk napirendre fölötté s beszéljünk csak a tényleges állapotokról, tartsuk fön a statusquot.

Azt mindenki elismeri, hogy valamit segíteni kell a dologon s tegyük hozzá: minél előbb, annál jobb, mert periculum in mora. Nézetem szerint, ha gyökeres újításokhoz fogni nem merészlünk, ha a régi gyepüt megbolygatni a netán alatta lap-pangó kigyó miatti félelmünkben nem akarjuk, tegyük meg, a mit viszonyaink szerint megtehetünk. Szükségesnek látnám pedig e végre azt, hogy minden egyházközből kérné be az E. K. Tanács a jelenleg ott fenálló képezési rendszert, s azokból egy, a lehetőségig egyöntetüt készítve, azt ismétli átnézés s a tör-ténhető észrevételek megtétele végett újból visszaküldené a

köröknek s mikor így megint bekerülne a központba, ott egy újabb felülvizsgálás után megállapítatnék az E. Főtanács jóváhagyása mellett az új keperendszer.

Tagadhatatlan, hogy ez eljárás hosszadalmas és fárasztó is lenne, de az akadályoktól meghátrálni nem szabad, s a fáradság itt dúsán megteremné a maga áldásos gyümölcsseit, míg a jelen viszonyok között nincs semmi egyébben biztató remény; kepeválság ugyanis magtáruk útján beláthatlan időkig nem lesz s más alapon sem igen remélhető a legtöbb helyen; állami fizetés után hiába vágyakozunk, sokan félnek is tőle, hogy méltó okkal-e? nem akarom vitatni.

Az egyházi felsőbbbségnek kell tehát a dolog élére állnia, annak kell kezdeményezni, szabályozván a kifizetés törvényeit a legapróbb részletekig, hogy belső ember és nép közt minden további surlódásnak egyszer már eleje vétsessék, hogy ne legyen gyűlölség azok közt, kiknek leginkább kellene szeretniök egymást, hogy a baj ne harapózzék tovább, mert Istenországa ügyének teszünk ez által, tessék elhinni, jó szolgálatot. Az ekkép megállított kepefizetési szabályzatot, hogy azzal minden egyes egyház presbyteriumai teljesen megismerkedjenek, sőt hogy a nép is lássa, miszerint az az egyházi felsőbbbség intézkedése, szükséges volna önálló füzetben kinyomatva, az egyes ekkleziákkal megvételni és szigoruan meghagyni, hogy az évenként véghezvinni szokott keperectificatio alkalmával az legyen a sinormérték.

Az ekép kibocsátandó szabályzatban természetesen minden kétséget s történhető félremagyarázást kizárólag ki kellene tüntetni, hogy ha a teljes egyformásítás keresztülvihető nem lenne, mindenik körben hány kalongyától fizetendő egész kepe? mennyi az az egész kepe? a hol zabot nem adnak, a helyett más termékben mennyit kell fizetni? vékával fizetők közül milyen vagyoni állás mellett fizetendő 1, 1 $\frac{1}{2}$, 2 véka stb.? kik nem emelhetők többre napszámnál? fabért kik fizetnek? szántásra kik kötelezhetők? özvegyek, ha különben megfelelő birtok felett rendelkeznek, kötelesek-e egész kepét fizetni? s minő esetben nem? temetés-, esketés- és keresztelésért hol fizetnek s mennyit? hány kévéből álljon a kalongya? s hány régi kupás, illetőleg literesnek kell lenni a vékának? ezen s más e nemű kérdésekre pedig igen kívánatos határozottan felelni, mert a mostani elzüllött rendszer mellett, ha változások esetén az új egyházi szolgálta kívánja a rend helyreállítását, rendesen kellemetlenséget szerez magának vele, miután igen sokan azon balvélekedésben vannak, hogy minden újítás a belépett szolgálta önkényén alapszik s nem is szünnék meg ezért visszashajtani az elhunyt vagy eltávozott régi szolgálta, ki alatt árkádiái állapotokkal élhettek; kinek, ha akartak, fizettek, s a hogy akartak, úgy fizettek, mert hát kéz kezdet mos s egyik másik hiba elhallgatásáért, azt a kis kölcsönt so-

kan megteszik, hogy némi engedékenységgel legyenek ott is, a hol nem kellene, de meg nem is szabadna!

Már pedig, hogy valaki törvényben biztosított s szerződésileg is szintugy kikötött és megígért jogairól az áldott béke kedvéért lemondjon, ugy hiszem, annyi lenne, mint megtagadni ama jézusi elvet: méltó a munkás az ő jutalmára, s ráhagyni kire-kire, hogy fizessen jószántából, ha a lélek ráviszi, annyi lenne, mint ezt mondani az egyház különben is szerényen díjazott szolgálóinak: ne legyetek szorgalmatosak az eledelért, tudja a ti mennyei atyátok, minélkül szűkölködtök, s ő, ki az ég madarairól is gondoskodik, titeket sem hagy el, kik azoknál drágábbak vagytok őelőtte. Hogy ezen elv mellett aztán a mai materialistikus irányu korban, minden idealis hajlamaink mellett is, miként higgyék el a mester szavait: az én terhem könnyű és az én igám gyönyörűséges, nehezen elképzelhető, valamint az is, hogy Sionnak siró utai miként találjanak hivatott prófétákra, kik megvigasztalják az áldozatra menők számának szaporítása által!

És itt nem tehetem, hogy a csoportosítás eszméjét föl ne elevenítsem s azt mint egy szükséges, kisegítő s a körülmények által is sürgetett eszközt ne ajánljam az egyház vezérférfiainak figyelmébe; mert természet törvénye igaz, mint egyike a kepekérdéshez hozzászólottaknak mondja, hogy a filiákból legyenek máterek és nem megfordítva; de igaz az is, hogy gyakran, ha a filia rossz házasságot tett, hogysen tovább kinlódjék, fölmond a máterséggel, visszamegy a szülői házhoz s lesz ismét filiává s a szülői karok között él boldogul, s míg a máterségre ismét kedvező alkalom kínálkozik, várakozik türelmesen. Igaz az is, hogy akárhány, idegen felekezetűek közé beékelt gyenge existenciájú ekklezsiát filiává tenni annyi lenne, mint annak homlokára a pusztulást ráírni; ámde, hol a csoportosításra a legnagyobb szükség van az ekklezsiák kicsinysége s gyengesége miatt, a kereszturi körben e veszedelem nem fenyeget, mert alig egy-két hely kivételével, sehol sincs vegyes felekezetűség, sőt a hol az van is, az unitáriusok vannak túlsúlyban, vagy legalább számerőre mérköznek a testvérekezetűekkel, tán az egy Korondot kivéve; de azt máshoz csatolni elszigetelt fekvésénél fogva sem igen lehet, ellenkezőleg, status ratioból minden lehető módon erősíteni lenne szükség a belső emberek fizetésének, ha más uton nem, az államsegélyből való emelése által is, hogy így, mintegy missioi állomássá szerveztessék.

Teljesen indokolatlannak találom tehát miért némelyek annyira idegenek a csoportosítás, vagy ha ugy tetszik az alkalomszerűleg való filiásítás eszméjétől? Mert ez eszmének életrevalósága, gyakorlati helyessége és fontossága eléggé iga-

zolva van Szentmihály és társai példájában. Együttesen annyi jövedelmet tudnak adni, hogy az egyházi szolgálk élhetnek anyagi gondok és az életet oly annyira rövidítő aggodalmak nélkül s erejüket és idejüket hivatásuknak szentelhetik. S nézze meg bárki, hogy akármelyik a csoporthoz tartozó ekklezsiában a vallásosság s általában a hitélet alantabbi fokon áll-e, mint más önálló ekklezsiában, a miért csak minden második vagy negyedik hétben jelenik meg a filiákban a pap? én nem hiszem; sőt tán elevenebb s nagyobb vágygyal, hőbb buzgalommal sietnek a távolban fekvő központi anyaekklézsia templomába a hívek még közönséges vasárnapokon is, annál inkább pedig ünnepélyes alkalmakra, mint azok, kik mindig kézügyben kapják a templomot; mert ezek már megszokták s közönségessé vált előttük, s azon gondolat, hogy ha ma nem érkezik, majd elmegy a jövő vasárnap, rászoktatja a halogatás bűnére s lesznek észrevétlenül templomkerülőkké. Lélektani igazság, hogy a mihez könnyen jut az ember, soha sem oly becses, mint az igaz fáradság gyümölcse szokott lenni. Ezen elvi igazságból indulva ki, azt is bátor vagyok hinni, hogy a prédikációk is minden második vagy harmadik vasárnap tartva, sokkal látogatottabbak lennének, nagyobb vonzerővel bírnának, mint most, midőn oly sokszor találunk figyelmes fülekre — a kongó falakban.

Nem tagadom, hogy a csoportosítás eszméje is, mint minden nagyobb szabású reform, hosszas pro és contra vita tárgyat képezheti s épen azért jó lenne, ha minél többen lépnének a küzdőterre, mert itt a hallgatás árt legtöbbet az ügynek s aligha alkalmazható a hallgatni arany-féle közmondás. S hogy felvett tárgyamra vonatkozólag felfogásomhoz képest mindent elmondjak, szükségesnek látnám valami eszmét legalább felvetni, ha azonnal életbe nem léptetné is az ember, a minimális fizetések mennyiben való megállapítására nézve is. Ugy hiszem, ennek is az ideje már el kezdett jöni, s ha Jézus szavai szerint: szegények mindenkor lesznek is velünk, s így a Bordosok és B.-Újfaluk is csak kapnak egy-egy mártírt, de tán elviselhetlen keresztelkekkel ne nyomorgassunk s ne tegyünk szerencsétlenné senkit, mert a nyomor keresztjére igaz, hogy saját beleegyezésével, de a kényszer nyomása alatt, s így még sem saját elhatározásából naponta felfeszítettvén, aligha a mesternek szintén a keresztéről hangzó szép szavaira fakad, de féltő, nem átkozza-e meg keservében egyházát, vallását, szóval mindazt, miben üdvét s boldogságát kellene feltalálnia?!... A minimális fizetések megszabása pedig ismét aligha nem a csoportosítás által lelne megoldásra. És így, ha nem is mindenik, de igen sok út vezet Rómá . . , akarom mondani a filiákba.

Ily fontos és közérdekű levén a tárgy, felhivom egyházzam minden igazán érző és az anyaszentegyház s annak szolgálái jövő boldogságát szíven hordó tagját s fel különösen az

érdekelteket, szóljon hozzá, mindenki, ki hivatást érez magában, hozzon elé kiki az ő kincstárából őt és újat, kinek mint adá az Isten, oltári szent vallásunknak hadd füstölögjenek! de ép itt a baj, a már többször ismételt és szándékosan hangoztatott hozzászólásban. Mert ha őszinték akarunk lenni, ki kell mondanunk, hogy a hivatottabbakat, a kedvezőbb anyagi helyzetben levőket — *sit venia verbo* — nem égeti a kása, tehát nem fujják, a többiek pedig, a kiket nagyon is éget, azok meg nem érnek rá fúni a kapálástól, kaszálástól s több enemü tagadhatlanul testedző, de korántsem hivatásszerű foglalkozástól.

Végszavam tehát az e helyen, hogy az E. K. Tanács még az idei Főtanács előtt kéretné be a fent jelzett munkálatokat az egyházi körökből s hogyha nem is érne el vele, hogy a Főtanácsra az így nyert anyagokat feldolgoztassa, legalább a Főtanácstól útasítást venne a további teendőkre s mégis csak, ha lassan is, lenne valami; de ha tovább se teszünk semmit, ha e kérdés felett minduntalan napirendre térünk, a szegény egyházi szolgálk nyakára is mind szorosabban ráhuzódik a hurok, de meg a vallás-erkölcsi élet hanyatlása, az üres templomok is hova-tovább mind égetőbb s kevésbbé gyógyítható sebjéivé lesznek egyháztársadalmunknak. Ez megfontolást érdemel!!

V.

VASÁRNAPI ISKOLA.

E czim alatt a „Keresztény Magvető“ mult évi folyamában a szerkesztőség szives beleegyezésével egy néhány leczkét közöltem azzal a czéllal, hogy anyagot nyujtsak a „Vasárnapi“, vagy a mint eddig nevezve volt: „Nyári tanításhoz.“ Azonban, mivel a tárgyak tulhalmozottsága miatt sem mindenik számban, sem elég terjedelemben nem jelenhettek meg az e czélra szánt czikkek, s mivel a megjelenteket is vagy használták fel az illetők, vagy nem, czélszerűnek láttam, a vallás-erkölcsi nevelés szükségének érzetében, gyakorlatibb oldalról venni fel az ügyet. Eljárásomat az alábbiakban adom elő, abban a reményben, hogy ezáltal a lelkészek és tanítók némi meggyőződést szereznek arról, hogy nagy eredményeket kicsiny eszközökkel is lehet elérni, ha azokat jól felhasználjuk.

1880. december 16-án a kolozsvári iskolai Igazgatóság eleibe terjesztettem az alább közölt javaslatot, melyet az Igazgatóság ajánlással a Főt. E. K. Tanács eleibe terjesztvén, 229—1880. E. K. T. tanügyi szám alatt megerősítettett.

Javaslat a „Vasárnapi tanításról“:

1) Tartassék a téli hónapokban minden vasárnap délelőtt Vasárnapi tanítás az alosztályu unitárius vallásu tanulókkal valamelyik melegíthető tanteremben.

2) A Vasárnapi tanítás rendje legyen:

a) Egy vallásos ének eléneklése orgona- vagy hármonium-kiséret mellett.
b) Ima. c) Ének. d) Rövid vallásos vagy erkölcsi tárgyú, a gyermekek értelméhez alkalmazott előadás. e) Berekesztő éneklés.

3) A Vasárnapi tanítást vezessék a papjelöltek és a papnövendékek rendre.

4) Feltgyelőül bizassék meg egyik a tanárek közül, kinek kötelessége legyen oda hatni, hogy a növendékek tanítása helyesen és jó szellemben vezettessék.

5) Minden alkalomról vétessék fel jegyzőkönyv, melyben legyen kitüntetve az iskolázás menete, az előadott tárgy czime és tartalma.

6) A Vasárnapi iskolázás legyen kötelező a papjelöltekre, papnövendékekre és az alosztálybeli tanulókra nézve is, köteles lévén a tanítást vezető papjelölt vagy papnövendék az illető osztálykönyvbe a mulasztók nevét bejegyezni.

7) Minthogy az öt gymnasium és a négy elemi oszt. növendékei együtt igen sokan volnának, s minthogy értelmi fejlettségük is nagyon különböző, szükséges a növendékeket két alosztályra szakítani, t. i. a négy elemi és a két első gymnasium együtt, a harmadik, negyedik és ötödik gymnasium szintén együtt váltogatva minden vasárnap.

A „vasárnapi tanításnak“ ily szellemben való vezetésével és felügyelésével a Mélt. és Főt. E. K. Tanács azzal a meghagyással bizott meg, hogy arról a tanítás beszüntetésével az iskolai Igazgatóságnak tegyek részletes jelentést. 1881. május 19-én benyújtottam jelentésemet, melyet az Igazgatóságban kifejezett ohaj szerint egész terjedelmében közlök:

„Jelentés a vasárnapi tanításról“.

1) Vasárnapi tanítás tartatott f. évi január 9-én elkezdve a szorgalom-szak alatt a III—V. gymn. osztálylál őt; az 1—4. elemi és I—II. gymn. osztálylál hat, össz. sen tizenegy órán.

2) Az óra kezdetén vagy végén — egy pár kivétellel — névsorolvasás volt, de nemcsak az unitáriusok, hanem még a más vallásuak is oly nagy szorgalmat és oly kitűnő figyelmet tanusítottak, hogy a meg nem jelentekre sem tartottam szükségesnek az egyszerű megszólításnál egyéb fenytéket alkalmazni, annyival is inkább, mert szándékos mulasztásról nem volt tudomásom. Örömmel jegyzem meg, hogy felkérésemre főt. Ferencz József püspök úr, tks. Kővári László isk. felügyelő gondnok úr, nagys. Berde Mózes egyh. tanácsos úr, Benczédi Gergely, Kovács János és Péterfi Dénes tanár urak is szivesek voltak megjelenni egy-egy órára.

A felgymnasiumbeli tanulók közül minden órán voltak jelen.

3) Az első tanítást, mintegy bevezetésül, mindkét oszt.-al én tartottam meg.

4) Mindenik óra egy vallásos éneknek harmonium kísérete melletti éneklésével kezdődött, melyet követett egy rövid ima, ének, a tanítás, néha záríma és ének.

5) A tanítások tárgyai voltak: a III—V. gymn. oszt. előtt: Az eltévedt juh. Luk. 15 r. 1—7. v. A tékozló fiu. Luk. 15 r. 11—32. v. Jézus a tengeren. Luk. 8 r. 22—26. v. A könyörülő samaritanus. Luk. 10 r. 23—37. v. A talentumok. Máté 25 r. 14—30. v. alapján. Az 1—4. elemi és az I—II. gymn. oszt. előtt: Egy darab jégről; az alvás; a kréta; a visszhangról; a hangszer két órán.

6) Minden tanításról ki-ki sajátkezüleg kimerítő jelentést irt az e célra készült „Naplóba.“ A tanulók elbocsátása után a tanítás megvitattott, miről — saját észrevételeimmel együtt — megtettem a szükséges megjegyzést. Minthogy az ide mellékelt napló hű tükrét adja mindennek, a mi történt, fölöslegesnek tartanám a fennebbiek után egyebet elmondani, ha a vasárnapi oktatásnak e neme iskolánkban teljesen új és szokatlan nem volna. Így tehát bátor vagyok még a következőket ajánlani a tks. iskolai Igazgatóság becses figyelmébe.

a) A mint személyes tapasztalatomból és az igen tisztelt látogatók észrevételeiből meggyőződtem, állíthatom, hogy e vallásos tanításoknak, minden kezdetlegességük mellett is rendkívüli jó és nemesítő hatások volt a tanulókra. Csak az az egyedüli tény, hogy őket is figyelemre méltatták, hogy tanítóik- és tanárjaikkal egy helyen énekelhették el himnusaikat, mondhatták el imáikat, egészen új jelentőséget adott előttük a vasárnapnak és az isteni tiszteletnek. De már különösen a kisebbeknél Adorján Domokos segéd énekvézér által kettős stímme betanított és előadott énekek mind a hallgatókra, mind rájuk, nálunk szokatlan hatást tettek.

Az előadott tárgyak mindenike szándékosan lett a természetből véve fel, azért, hogy az azokkal való ismert — de figyelemre nem méltatott — viszonyból kifolyólag közvetlenül lehessen felfogásuk alá hozni az erkölcsi vagy vallásos szabályt.

Igy a jég-nek összerakódása a sok parányi csillagból oly meglepő, hogy ha vizsgálni kezdjük, elfeledjük panaszunkat a hideg tél ellen, mely miatt nem lehet szabadon járni künn. Bámolni tanuljuk az isten kezének munkáját; a hideg téltől megtanuljuk a gondosságot, mivel több hónapra kell gyűjtenünk, ha meg akarunk élni; meg a könnyűreletességet, mivel a sok szegény sorsa sajnálatra ragad; meg az otthon és a szülők szeretetét, mert mindig velők kell lennünk, nem mint nyárban; meg a vallásosságot, mert a zord idő, a zivatar vagy a nyugalom Istenhez irányozza szívünket.

Az alvás, mint a tél a természetben, olyan szünet az ember életében. Szükséges mind a kettő, hogy a munkás kipihenjen és magához térjen, ha nappal felharagudott, lecsillapuljon; hogy azután új munkát és jobb életet kezdhessen; de káros, ha azt igen megkedveljük s nem a maga idejében végezzük. Figyelembe kell venni, hogy az életnek $\frac{1}{3}$ részét így töltjük el, s mily kevés marad a munkára. Ha rossz szándékot akarunk végezni, nincsen még éjjel is pihenésünk!

A mint a kréta parányi csigákból óriási hegygyé lett, úgy lesz egyesülés által a sok kis gyermek akaratjából nagy valóság, ha azt szeretet köti össze, s még ehhez szorgalom is járul. De a mint a kréta és a nagy mészhégyek mibenlétét csak most — tehát annyi száz év után — fedezték fel, úgy a legkisebb roszról se gondoljuk, hogy az felfedezetlenül marad, mert az egyik embernek élesebb szeme van, mint a másoknak, s ha ma nem, holnap meg fogják látni azt.

A visszhang és a hangszer kapcsolatosan tárgyalatván, megtanították azt, hogy a ki rosszat szól bárhol is, azt valaki meghallja, mert a mint mondják, még a falnak is füle van. De ha az emberek nem is, mindent hall az Isten. A hang erősen drága adománya Istennek, s jóságát mutatja az által, hogy mindenben benne van, mert az egyszerű fűszálból síp, a faágból fuvola, hegedű, orgona stb. készül. A madár hangja, midőn reggel vagy délben Istenhez imádkozik, szót hoz a mi ajkunkra is, s ha hangunk nem volna elég alkalmas rá, akkor a hangszerrel dicsérvük Istent, s velünk együtt mások is, mint történt ez alkalmakkal s történik a templomban minden vasárnap. E szerint minden tárgy, minden lény az Isten munkája, mindenik neki köszöni lételetét, saját módja szerint; mindeniknek az élet oly kedves, mint nekünk, ezért tehát minden gyermek legyen gondosabb és figyelmesebb ezental s becsüljön meg mindent, mert ez által tiszteli az Istent.

Midőn az utolsó órán ezeket így — rövidbe foglalva — a gyermekeknek záradéku elmondottam, úgy tetszett, mintha valamint nekem, úgy egymásnak is jobb barátai, Istennek tisztábban ismerői és az embereknek nagyobb becsülői lettek volna.

b) Ezek után a nagyobbakkal való elbánásról nincs miért szólanom sokat. Mindenik tárgy: az eltévedt juh; a tékozló fiu; Jézus a tengeren; a könyörülő samaritánus és a talentumok — mind a bibliából, mind a Jézus példázataiból vétettek. Minden alkalommal a gyermekek magok olvasták fel a bibliából és azután magyaráztattak meg oly egyszerűleg, hogy azt mind megérthették. Ha tán egyéb erkölcsi hasznuk nem is lett vol-

na, de az mindenestre megvolt, hogy a tanulók a bibliában némi jártasságot nyertek, azzal megismerkedtek.

c.) Ez egyszerű tanítások a papjelöltek és papnövendékekre nézve, a mint ezt később magok is beismerték és odaadásukkal bebizonyították, felette nyereségesek voltak. Ők a gyakorlati papságot már ezel megkezdezték s a mi-
ben az életben nem részesülhetnek, itt még a kellő utasítást és megjegyzést is megkapták. Minden előadás tárgyát előre megbeszéltem az illetővel, sőt legtöbbször azt én is adtam. Minthogy az angol irodalom ez irányban nagyon gazdag, nagyobbára angolban meglevő és terjedelmesen kidolgozott beszédet adtam a kezökbé átalakítás végett. Ez által az angolnyelvbéli ismeretöket gyakorlatilag is felhasználták. Minthogy az érdemes hallgatók közül némelyek a természeti tárgyaknak ilyszerü kezelését a gyermekek előtt, igen közönségesnek találták, megjegyzem, hogy azt főleg azért tettük, mivel az illetőknek könnyebb volt így vonni le tanulságot és mert a gyermekek előtt semmit sem hittünk igen közönségesnek. Ezek után

Tiszteletteljes jelentésemet az evangélium eme szavaival zárom be: „Engedjétek hogy jöjjenek én hozzám a kis gyermekek és meg ne tiltsátok öket, mert ilyeneké a mennyeknek országa“.

Ez az eredménye négy havi szerény de szorgalmas munkálkodásnak. Célzszerűsége és életrealósága felett ítéljen az olvasó és itélni fog az idő. Az unitárius és általában a magyar protestáns lelkészeknek és tanítóknak legyen szabad a vasárnap tanítás ügyét újból is figyelmébe ajánlanom. A magyar nép vallásossága és erkölcsössége csak husz év alatt is nagyot csökkent. Általános a panasz, hogy a hívek nem látogatják a templomot, nagy a rémulés a papok között mihelyt egy életrealó secta valahol közelében felüti fejét. És méltán, mert ha éppen a dédapák hitét vallja is a nép, de ha az nem élö azonnal tért nyit a n a z a r é n u s s más társadalom- és állam-ellenes tannak s attól aztán sem egyházi átok, sem állam törvény meg nem tisztítja.

A „Prot. Egyh. és Isk. lap“ ez évi 15-ik számában „A magyarországi, angol rendszer szerinti vasárnapi iskolákról“ czim alatt el van mondva, hogy Magyarországon két skót pap honosította meg a „vasárnapi iskolát“ a negyvenes években, és hogy ma már hét ilyen iskola van az ország különböző részeiben a nagyobb városokban. Ez iskolák közül egy van Kolozsvárt, a melyet van szerencsém közelebről ismerni. Ez is, mint a többi arra törekszik, hogy a tanítást ossza fel a felnöött és gyakorlottabb növendékek között olyan formán, a mint a K. M. XIV. kötetében én is ajánlottam volt. (Minthogy pedig ilyeneket ritkán, vagy csak későre lehet kapni, tegyen meg a tanító vagy pap, a mit tehet.) Főtárgy a mivel a reggeli vagy délutáni órákban foglalkoznak a biblia. Ezt a tanító olvassa és a gyermekekkel rendre olvastatja, még pedig úgy, hogy a többszöri elolvasás után a nagyobbakkal az értelmét elmondhatja. Engemet a tanító kegyes buzgósága meglepett, s a hármonium kíséretében lett éneklés nagyon kellemesen hatott

rám, de véleményem szerint ezzel a módszerrel nálunk még ezután is csak kevésre lehet menni; mert ennek célja az, hogy a bibliának minden egyes részét és elbeszélését csalhatatlan történelmi ténynek fogadtassa el, s abból mindeniket, bár allegorikai magyarázattal, is egy bizonyos cél szolgálatára felhasználja. Ez iskoláztatást az ismertető ur a protestáns lelkészek figyelmébe melegen ajánlja. De én azt hiszem, hogy míg az iskoláztatásban egy általában nem részesült ifjakkal így is lehetett boldogulni, addig ma már a secularis nevelés oly mérvben fel van karolva, hogy csak azzal párhuzamban lehet sikert remélni.

A magyarországi protestánsoknál s főleg nálunk unitáriusoknál az iskola nemkötelesek nyári tanítása már a legrégebb időben gyakorlatban volt, a mult százban megrendelik, hogy a papok a vasárnapi tanításra szorgalmasan el nem járókat megintsék, sőt mulasztásaikról a köri gyűlésen jelentést tegyenek. Az ehhez hasonló intések többször ismételtettek, sőt még az is elrendeltetett 1815. jul. 5-én a Toroczko-Szent-Györgyön tartott zsinaton, hogy a nyári vasárnapokon gyakoroltatni szokott tanulásra nézve a megpróbáltatás vitessék véghez a karácson előtt tartatni szokott visitatioval.

Bármint voltak is módosítva azonban a szabályok, a mint a jelenlegi tények bizonyítják, a kellő eredmény nem éretett el. Én ennek az okát egyik felől abban találok, hogy az idő nem volt jól választva. Nézetem szerint ezt éppen a munka szünet idején (nov.—márcz. hónapokban) kellene megtartani. A vasárnap valamelyik órájában, tán éppen a délutáni templomozás után az iskola ajtaját nyissuk meg a felnöttek és a növendékek előtt egy aránt. Tegyük azokat keresztény növeldekké és a fennebb elő adott módon, saját tehetségünk szerint — mint papok és tanítók — beszélgessünk nekik a természetéről, annak egyes tárgyairól s a míg ismeretök körét terjesztjük, igyekezzünk mindig egy-egy erkölcsi vagy vallásos szabályt vonni le s azt vessük bé élesen emlékükbé. E cél elérésére csak is a pap és tanító lelkiismeretes buzgósága kívántatik meg, mert ő az eszközöket könnyen fel fogja találni.

De minthogy minden cél csak úgy érhető el, ha arra egyesített erők működnek szükséges volna, hogy a legközelebről tartandó egyházköri gyűléseken a vasárnapi tanítás tétesék megvitatás tárgyává s a kivihetés módjáról, eszközeiről és idejéről terjesztessék véleményes jelentés az Egyh. Képv. illetőleg Egyh. Fő Tanács eleibe végleges megállapítás végett.

BOROS GYÖRGY.

A BRIT ÉS KÜLFÖLDI UNITÁRIUS TÁRSULAT ÉVI NAGY GYÜLÉSE.

A brit és külföldi unitárius társulat évi közgyűléseit folyóiratunk mindig figyelemmel szokta kíséreni. Szokszoros okunk van, hogy idei nagy gyűlésének különösen tért szenteljünk. Az angol és a magyar unitáriusok közt folyton növekvő rokonszenv, jelentékeny tényekben nyilvánuló testvériség, keresztény szeretet ezt teljesen igazolják. E növekvő, a szabadelvű kereszténység ügyére hazánkban is sok gyümölcsöt ígérő rokonszenv kifejezéseül küldöttek a magyar unitáriusok is képviselőt ez évi nagy gyűlésre Kovács János tanár és szerkesztőtársunk személyében.

Az angol unitáriusok és más szabadelvű keresztények ez egyetemes gyűlésüket Londonban tartották meg június 8-án és 9-én nagyszámu közönség részvételével. A mint a lapok írják, egyike volt ez a legsikerültebb gyűléseknek, melyen nemcsak az unitarismus vezérférfiai találkoztak, hanem más vallásfelekezetek kitünőségei közül igen sokan valának láthatók. És azt örvendetes jelenségképen kell kiemelnünk, hogy a mióta Chan-ning, Parkernek- és Martineauanak a kereszténység üde szellőjétől átlengett, mély szellemü iratai szélesebb körben kezdenek ismeretesekek lenni, az unitárius irányynak korábban kicsinyelt mozgalmait is mind nagyobb figyelemre méltatják és érdeklődéssel kísérik bámulatosan gyarapuló életműködését nemcsak a többi közel álló felekezetek, hanem az anglikanok, az államegyházbeliek is.

A gyűlés jun. 8-án d. e. az essexstreeti templomban isteni tisztelettel vette kezdetét, melyen az egyházi beszédet Coe Károly boltoni lelkész tartotta nagy hatással, V. Móz. 6, 6: „És ez igék, melyeket a mai nap parancsolok néked, legyenek a te szivedben“ alapján. Szónok beszédében a hitnézetek fontosságát fejtegette, azt a meggyőződését fejezvé ki, hogy a vallás első sorban ugyan a szív dolga, de minden vallási aspiratio, legyen az bármily végetlen, végső alapjában theologiai fogalmon, hitnézetben nyugoszik. S nekünk Istent nem csak szívvel, hanem lelkünkkel és eszünkkel is kell imádni és kerülnünk kell minden szellemi vakságot, minden téves vallási nézetet. Törekedjünk a vallásban tisztult felfogásra, mert ma hitünk csak így lehet erős, törekedjünk, hogy az apostol eme szavai: „Hittem és azért szóltam“ viszhangra találjanak sziveinkben, hogy elmondhassuk mi is: „Hiszünk és azért szólunk“.

A nagy figyelemmel hallgatott beszéd után eszközölt gyűjtés a társulat pénztárát 312 frttal gyarapította.

Ezután a társulat elnöke James Henrik, parlamenti tag megnyitván a gyűlést, legelőször a pénzügyi jelentés olvastott fel, mely szerint a társulat múlt évi összes bevétele 38,350 frtot tett és kiadása is ugyanannyit. Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy bár a társulatnak szép állandó alapja van, de az említett összeg nagy részben azokból az aláírásokból és gyűjtésekből telt ki, melyeket az egyeseknek vallásuk érdekében gyakorolt buzgó áldozatkészsége eredményezett.

A pénzügyi jelentést a titkári jelentés követte. Ierson Henrik, a társulat derék titkára, részletesen kidolgozott képet nyújtott a társulat múlt évi működéséről. A társulat a lefolyt évben is nagy erélyt fejtett ki az unitarismus erősítése és terjesztése körül. Honn számos gyülekezetet anyagilag segítette, templomok építésére tetemes összegekkel járult és az ország különböző részeiben, hol az unitarismus ismeretlen volt, felolvasások tartását eszközölte. A társulat múlt évi intézkedései közt azonban, mint a legszerencsésebbet, csaknem a legnagyobb fontosságut jelző a titkár a londoni felolvasásokat, melyekre a legjelesebb unitarius vallási írókat nyerte meg, s melyek ma e czim alatt: „Tíz felolvasás a positiv unitarismusról“ az angol unitarius vallási irodalomnak egyik legszebb díszét teszik.

A magyar unitariusokat lényegesen érdeklő része a jelentésnek a külföld szabadelvű keresztényeivel folytatott érintkezésről és testvéri viszonyról szóló szakasz. A társulat a német Protestans Egyletnek múlt évi, Gothában tartott gyűlésére Geldart lelkészt küldötte követül, a hollandi Protestans Egylet gyűlésében pedig Wicksteed Fülöp, jeles pap és író vett részt, mint a társulat képviselője. A magyar unitariusokra térve, a titkár ezeket mondá: „Magyarországi unitarius testvéreinkkel folytatott közlekedésünk a legérdekesebb és oly természetű, melyből a jövőben jó gyümölcsöket várhatni. Ferencz József püspök a választmánynak megküldötte Channing „Tökéletes Életének“ magyar fordítását és kifejezte, hogy a fordítók óhajtják más jeles műveknek is nemzeti nyelvükre átültetését.“ A Manchester New College-be menő magyar tanulóra nézve a választmány elhatározta, hogy jövőben az eddig szokásban volt két év helyett három évig fogja segélypénzben részesíteni. S a mi körül jelenben a magyar unitariusok figyelme országosan összpontosul: a Budapesten építendő unitarius templom és felállítandó papság ügyében a következő értelmű előterjesztést tette: A magyar unitariusok Egyh. Képv. Tanácsa rég érezvén szükségét annak, hogy a budapesti unitariusokat egy rendszeren szervezett hitköziségben tömörítse, a brit és az amerikai társulathoz felhívást intézett alap gyűjtésére. Ez ügyben a Ferencz József püspökkel és az amerikai társulattal

folytatott levelezés, alapos megbeszélés folytán, az a megalapodás történt, hogy eleinte csak papság állíttassék be egy bérelt imahelylyel, s ennek fedezésére az amerikai unitarius társulat felajánlott évenként 100 fontot; a brit és külföldi unitarius társulat 100 fontot, a többit a magyar unitariusok fedezvén. A terv valóítására már meg is tétettek a lépések. Ferencz József püspök ígérte, hogy személyesen utazik Budapestre a szükséges intézkedések megtételére.

A nagygyűlés ez eléterjesztést egyhangulag elfogadta.

A külfölddel való összeköttetésre és a szabadelvű kereszténység előhaladására nézve még kedvező híreket közölt a titkár Olaszhonból, hol Bracciforti több év óta hirdeti az unitarismust, s most ép egy missioi köruttra készül az egész országba, Indiából, Ausztraliából, mely helyeken már több unitarius gyülekezet virágzik.

A titkári jelentés után hivatalnokok választása s más belügyek elintézése következett, melyeket azonban, helyi érdekűek levén, mellőzünk. Az első napi gyűlésen történt a külföldi követek hivatalos üdvözlése is: „A gyűlés nagy örömmel fogadja, Batchelor György és Bush Vilmos lelkészeket, mint az amerikai unitarius társulat képviselőit, valamint Dall Károly lelkészt is, nevezett társulatnak Indiában működő missionariussát; szívéből rokonszenvez a társulattal és kívánja, hogy a két társulat minden lehető uton együtt működjék az emberek közt az igazságnak és erkölcsiségnek előbbvitelére. A gyűlés szívélyesen üdvözli Kovács János tanárt is, mint a magyar unitariusok egyházi K. Tanácsának képviselőjét, mely üdvözlésben egyszersmind legjobb kívánatait fejezi ki a magyar gyülekezetek szellemi és erkölcsi jólléte iránt, s teljes reménye van, hogy ama törekvésüket, hogy Budapesten, az amerikai és angol társulatok segélyével, unitarius isteni tiszteletet állandósítsanak, Isten segedelmével, siker koronázza.“ Ez üdvözlés Gordon Sándor, belfasti pap, kire a magyar unitariusok az 1879-ben Székely-Keresztúron tartott zsinatról élénken és a legkedvesebben emlékeznek, tolmácsolta a tőle várható meleg szavakban, különös figyelemben részesítve a magyar követet.

Kovács képviselőnk megköszönve a szívélyes testvéri fogadtatást, felolvasta az Egyh. Képv. Tanácsnak a társulathoz intézett üdvözlő iratát és Signor Bracciforti levelét, ki csakugyan őt bizta meg, hogy a gyűlésen képviselője legyen.

Varga Dénes akadémistánkat is, ki angol hitrokonink rokonszenvét és becsülését viseletével és komoly törekvésével teljes mértékben megnyerte, az elnök üdvözölte a társulat nevében, biztosítva őt afelől, hogy a midőn Magyarországra visszatérendő, a társulat legjobb kívánataival kíséri jövő boldogsága és hasznossága iránt. Varga csinos beszédben köszönte

meg az angol segílyt és barátságot, melyben két évig részegsülni szerencsés volt.

Másnap délelőttöt Wicksteed Filep és Hopps Page János lelkészek felolvasásai vették igénybe. Az első az „Ujtestamentum javított fordításáról“, az utóbbi meg e tárgyról beszélt: „Hogy kell a tömeg számára istenitiszteleket szervezni és vezetni?“ Nagy-számu közönség hallgatta végig mindkét felolvasót és mindkét tárgy felett érdekes vita fejlődött ki; de minthogy az újtestamentum e legújabbán átnézett fordításáról jövő számunk külön cikket hoz és a másik az utczai prédikálásra, e teljesen angol különlegességre vonatkozik, beérjük a tárgyak felemli-tésével.

Ha nem is a legfontosabb, de a közönségre talán a legélvezetesebb volt Londontól 1—2 órányira a szép fekvésü Richmond egyik szállójában d. u. tartott banquet, melyen férfiak és nők mintegy 300-an vettek részt.

Az első poharat üritették a királyné egészségeért és elénekelték a nemzeti himnust, melyek után az elnök a következő szavakban beszélt: „Mi ugy találkozunk itt, mint az unitariuskok egy testülete s nekünk a főfeladatunk, hogy fentartsuk az emberek között amaz eszmét, hogy van egy Isten, a kinek mindenek felett engedelmeskedni, a kit mindenek felett szeretni és imádni kell, hogy az emberek mindnyájan testvérek és hogy nekik kötelességük másokkal ugy cselekedni, a mint akarják, hogy mások velük cselekedjenek. Nekünk unitariuskoknak nemcsak bátorságunknak kell lenni nézeteinket illetőleg, hanem erkölcsi érzékünknek is arra, hogy e nézeteknek érvényt, valósulást szerezzünk és megmutassuk, hogy a mi vallásunk élő hit, ugy, hogy midőn az utolsó óra üt, ne legyen okunk félni semmitől (Taps). Az a nézet, hogy nincs Isten, valami elrémitő. „Csak a bolond mondja, az ő szívében, hogy nincs Isten.“ Bradlaughra, az ismert atheistára és más ily jelenségekre mutatva, beszédét így végzé: „Küzdjünk mindnyájan hitünk fentartásaért és tegyünk meg mindent, a mit tehetünk, hogy arra vezessünk másokat is, hogy ily oly emléket hagyjunk hátra, melyet nem fognak elfelejteni a jövőben sem.“

Utána Carpenter tanár a vallási és polgári szabadsáért emelte poharát. Körültekintést vetve az európai politikai láthatáron sajnálattal, szégyennel kellett megvalánia, hogy Anglia, melynek kormánya a humanismust politikai hitvallásába foglalta s külföldi idegen nemzetek fölszabadítására közreműködik, otthon, Irföldön, a szabadságot felfüggeszti. Szomoru látványként tárta fel az orosz állapotokat is, melyek Európában legkedvezőtlenebbek a szabadságra. A vallási szabadságra nézve sem találta kielégítőnek az európai viszonyokat s hivatkozott különösen Skotiaában Robertson Smith

tanár jelenleg fenforgó esetére, kit a kalvinisták azért, mert a bibliát a bírálókat ujjai világánál magyarázta, nyilvánosan eretnokséggel vádoltak. Főlemlítette a Németországban végbemenő államegyházi erőszakoskodásokat. Abban a meggyőződésben van, hogy mind a vallási, mind a polgári szabadság fölvirágoztatását leginkább a vallástól várhatni. „A mindenféle felekezeten és egyházakban megindult nagy vallási mozgalmak bizonyára idővel a társadalmi kötelességek valódiabb felfogására vezetnek és megmutatják a módot, melyen a vallás az embereket átalakíthatja és fölemelheti. Hogyha jelenben a láthatár némely országban kissé sötét is, ne szünjünk meg folytatni a munkát azzal a hűséggel, melyet atyáink mutatnak az elődeiktől hátrahagyott szent örökség fejlesztésében, ne szünjünk meg ugyanazzal a hűséggel munkálni és lelkesíteni a jövődöket, hogy addig nyugodni nem szabad, míg legalább hazánkban a szellemi és polgári szabadság teljes diadalát nem üli“.

Spears Róbert, a társulat korábbi lelkes titkára a magyar barátokra köszöntött és ivott Kovács tanár egészségére: „Kovács tanár ezelőtt 9 vagy 10 évvel hagyta el országunkat, a hol minden ismerősei becsülését és tiszteletét megnyerte. De ennél még jobb győzelmet vívott ki akkor, midőn hazatérve, megnyerte Kriza püspök leánya kezét. Ő a legrégebb unitarius egyháznak képviselője közöttünk. Mindnyájunkat érdekel ez egyháznak története, ismerjük az üldözések viharait, melyek erejét hosszú időre meggyengítették. Történelmük, hányattatásuk bizonyosság arra nézve, hogy a hol férfiak és nők mérsékeltek, bölcsék és igazak, ki bírnak bármily üldözést állani.— Most Budapesten épen egy hitközséget akarnak alapítani. Remélem, hogy az angol unitariusok rokonszenveznek törekvésükkel és a brit és külf. unitarius társulat készségesen segít elé egy oly nemes vállalatot (Nagy taps). Kovács ur, legyen ön köztünk a legszivesebben üdvözölve és vigye legszivesebb üdvözlötünket magyarhoni testvéreinknek.“

Kovács barátunk a következő értelmű beszédben válaszolt: „Köszönöm a szives fogadtatást nemcsak a magam részéről, hanem 60,000 unitarius részéről. Köszönetet mondok a rokonszenvért, a nemeskeblű segélyezésért. Fogadják önök is a mit tolmácsolni vagyok küldve, a magyar unitariusok legmelegebb érzelmeinek kifejezését. Mi mindig figyelemmel kísérjük az önök sikereit és örvendünk azoknak. Mi bámuljuk az önök nemzetét, mely az emberiségnek annyi kitünő gondolkozót adott, kiknek munkáiból több van nyelvünkre lefordítva. Hazámban előszeretettel tanulják az önök nyelvét, szeretik irodalmukat. Kossuthot idejövő utamban meglátogatván, ezt mondá nekem: „Örvendek kedves barátom, hogy önök összeköttetésben vannak a brit és amerikai unitariusokkal, mondja meg nekik, hogy Angliát s különösen Skótiát második hazámnak tekintem; ter-

jeszszék az ők elveiket Magyarországon oly széles körben, a melyben csak tehetik, az ők hitők az egyedüli, melynek jövője van; én szivemből sikert kívánok a budapesti vállalatnak." A kik e vállalatot valósítani akarják, mivel és jó emberek, de nem elég gazdagok arra, hogy segély nélkül telessék; s a siker főleg attól a rokonszenvtől és segélytől függ, melyet Angliából és Amerikából remélnék. Sokan vannak Magyarországon, kik az unitarismussal rokonszenveznek. Az unitariusok a művelődés harczosai. Mig 430 róm. katolikusra, 420 reformatusra esik 1 tanuló, az unitariusoknál 100-ra esik 1. Anglia és Magyarország az alkotmányos szabadság tekintetében is sokban hasonlítanak egymáshoz. A két ország unitariusai erkölcsi és szellemi fejlődéseinek összeköttetése is kétségtelenül mélyen az emberiség szivében van. A magyar unitariusok 300 évig el voltak szigetelve Kelet-Európában, de végre örvendenek, hogy Angliában és Amerikában rokon szellemekre találta, s remélik, hogy a testvéri szeretet és egyesség állandóan folytatódni fog.— Kovács szólott még szervezetünkről, s az unitarismus elhivatásáról keleten. Beszéde nagy tetszésben s többszöri tapsban részesült.

A banqueten köszöntöttek még az amerikai követekre és Dallre, ki feleletében azt mondá, hogy az unitarismus keleten emelkedőben van és ellenállhatatlanul halad előre India kétszáz millió népessége közt. Keshub Chunder Sen nemes munkát végez, midőn a hinduismus régi tiszta formáit felhasználva, tisztább vallást hirdet. Keshub elismeri Jézust az ő nagy vezérének s ily értelemben küldi szeretetét angol barátaihoz. Jézus szerinte is felül áll minden vallástanon, a ki valaha testben megjelent.

Az érdekes momentumokban gazdag banquetet és gyűlést a társulat elnökére és titkárára mondott köszöntők zárták be.

A társulat tagjai a szabadelvű kereszténység állása és kilátásai iránti szép reményekkel és lelkesedéssel oszlottak szét, bizalmat merítve egymásból és komoly elhatározást a munkára, a keresztény vallás nagy alapigazságainak megújult erővel és teljes odaadással való terjesztésére.

Reánk magyar unitariusokra e gyűlés kiválóan fontos és tanulságos. Megszavaztatott a budapesti unitarius papság beállítására! Az angol, amerikai és magyar unitariusok rokonszenvével az időtől fogva, hogy érintkezésben vannak, már több ügyre nézve találkoztak. De ily öszhangzatos találkozás, mint a budapesti unitariusok ügyében, unitarius vallásközi történelmünkben ritkítja párját. Főlemelő és lelkesítő egyaránt! A XVI-ik százbeli magyarországi unitarius ekkleziák elenyésztek. De most három évszáz után a megújult szabadság és testvériesülés újakat teremt. Az angol, amerikai és az erdélyi unitariusok egyesült ereje hitközséggé alakítja Budapest unitariusait!

Tisztelettel és a legnagyobb elismeréssel kell adóznunk azoknak a férfiaknak, kik e művet létrehozták. Tisztelet és a legnagyobb elismerés illeti Ierson Henrik, az angol unitarius és Shippen, az amerikai unitarius társulat titkárát, kik ez ügyben erélyesen közreműködtek. Tisztelet és a legnagyobb elismerés illeti Ferencz József püspök urat, ki bölcs belátással és tapintattal előkészíté a nagyfontosságú ügyet: a budapesti unitariusok számára angol, amerikai és magyar unitarius segélyvel egy rendes papság felállítását, melyre a brit és külföldi unitarius társulat most lefolyt nagy gyűlése szentesítésül a pecsétet nyomta.

PÉTERFI D.

FERENCZ JÓZSEF PÜSPÖK EGYHÁZLÁTOGATÁSA BUDAPESTEN.

A budapesti unitáriusokra vonatkozólag fennebbi cikkünkben tett közlések t. olvasóink figyelmét, úgy hisszük, már is felkeltették az unitáriusok egyházi életében eme nagyjelentőségű vállalat iránt. Olvasóink bővebb tájékozást nyernek ez unitárius egyházi mozgalomról, az ügy fejlődéséről és jelenlegi állásáról Főt. Ferencz József püspök urnak a budapesti unitárius fiók-egyházban tett egyházlátogatása ismeretével.

A főt. püspök ur a trónörökös-pár menyegzői ünnepéye alkalmával az Egyh. képv. tanács határozatából Budapestben megjelenvén, hogy ott más unitárius főemberekkel az egyháznak képét viselje, e megjelenését igen alkalomszerűleg püspöki vizsgálatlalt kötötte össze és máj. 19-én az ottani unitáriusok a püspök ur elnöklote alatt közgyűlést tartottak.

Jelenvoltak: Hajós János, a fiókegyközség gondnoka, Bedő Albert algondnok, hg. Odescalchi Artur, Jakab Elek, Buzogány Aron, Végh József, Sebes Pál, Székely Ferencz, Székely Elek, Gál Jenő, Domaniczky István, Ürmösi Miklós, Nagy Lajos, Farkas Sándor és Hajós Gyula.

Püspök ur lelki örömmel tudatja, hogy a gyülekezetükben való mostani megjelenésének nagy fontossága van ugy a fiókegyházra, mint az egész vallásközönségre nézve, mert a mit néhány év előtt még remélni is alig mert, t. i. hogy a budapesti fiókegyházközség rövid idő alatt anyaekklézsiává nőhesse ki magát, az ma a megvalósulás pontján áll. Ugyanis az angol és amerikai unitárius társulatok titkárai arról értesítették, hogy választmányuk 100—100 font sterlinget szavazott meg a budapesti unitárius papság költségeire, ezt azonban azzal a feltétellel, hogy a budapesti s általán a magyar unitáriusok is az említett célra minden lehető áldozatot meg-

hoznak. Utal az angolok és amerikaiak gyakorlati gondolkozásmódjára és eljárására, mely szerint csak olyanokat támogatnak, kik magok is buzgósággal karolják fel ügyöket és azért áldozni tudnak. Erre nézve azonban a budapesti unitárius híveknek néhány év alatt kifejtett buzgóságából ítélve, teljes bizalommal van. Mindazonáltal ajánlja, hogy komolyan vessenek számot lelki és anyagi erejükkel és úgy határozzanak az anyaecklézsiává alakulás kérdése felett.

Mltgs. Hajós János, ministeri tanácsos, az egyház gondnoka üdvözlí a körükben megjelent főt. püspök urat és meleg köszönetet mond a mindnyájukra nézve nagy örömhír közléseért, de megjegyzi, hogy a főt. püspök ur eléterjesztésében egyet nem említett, t. i. hogy a segély kieszközlésében a leg-hathatósabb tényező maga a főt. püspök ur volt lankadatlan buzgalma s különösen az angol hitrokonokkal folytatott nagybecsü levelezései által.

A közgyűlés örömmel vette tudomásul a főt. püspök ur által közlöttek s egyhangulag és a legnagyobb lelkesedéssel mond köszönetet ügyökben tanusított fáradozásaiért s egyszerűsmind elhatározza, hogy az angol és amerikai társulatokhoz a felajánlt segélyért köszönő iratot intéz, kijelentvén, hogy az ügy érdekében ök is erejükhez mérten igyekeznek mindent megtenni.

Hogy a közgyűlés teljesebb felvilágosítást nyerjen, a főt. ur felolvastatja Ierson Henrik titkárral váltott leveleket, a melyekből kitűnt, hogy az angol és amerikai unitárius társulatok a 100—100 fontot egy évre szavazták meg ugyan, de biztosítják a budapesti unitáriusokat arról, hogy a segélyt az ezutáni évekre is megadják, ha utánna sikert látnak; kitűnt továbbá, hogy a rendes lelkészt már ez év őszén kívánnák beállítatni és hogy a megszavazott 200 font sterlinget készek azonnal megküldeni.

Ez az anyaecklézsiává alakulás kérdését hozta előtérbe. Főt. ur azonban szükségesnek látja, hogy mielőtt ezt taglalás alá vennék, vétessenek számba a mult évekről szóló számadások, állittassék meg az évi bevételek átlaga és készittessék költségvetési tervezet az anyaeckla első évi kiadásairól, jelentí egyszerűsmind, hogy a magyar unitáriusoktól eddig beérkezett aláírások összege 4614 frt 18 kr., a miből 3561 frt befizetett.

A költségvetés megkésztésére bizottság küldetvén ki, a közgyűlés másnap folytatódott.

A beterjesztett költségvetést, mely szerint az eckla összes bevétele 2868 frt 5 kr-ra számítatott s kiadása 2760 frtra, a közgyűlés elfogadta. Ezek alapján a püspök ur már feltehetőnek vélte a kérdést: akarja-e, lehetségesnek tartja-e a közgyűlés az eddigi fíókegyháznak anyaeagyházzá alakulását? Remélik-e, hogy az új alakban számra is növekednek, mert az

angol hitrokonok a látható siker s számbeli gyarapodás garantiáját kívánják.

Erre a közgyűlés egyfelől a budapesti unitáriusok erkölcsi és anyagi erejében és kitartásában bizva, másfelől pedig az angol és amerikai hitrokonok évenként megújítandó segélyére és az erdélyrészi unitáriusok, egyh. fő és képv. tanács hathatós támogatására számítva, a budapesti unitárius fiókegyháznak anyaegyházzá lételét egyhangulag kimondotta, meghatározván egyszersmind, hogy annak megerősítését az Mélt. és Főt. Egyh. Főtanácstól kérni fogja.

A papi állomás betöltése jöven szőnyegre, minthogy a budapesti gyülekezet az erdélyrészi unitárius papokat és más viszonyokat nem ismerheti annyira, mint a főt. püspök úr, választási jogáról ezuttal lemondott és a papválasztást a főt. úrra bízta.

Ezek után a főt. püspök ur kifejezvéen megelégedését az egyház ügyeinek pontos intézése felett és a közgyűlés a főt. urnak tapintatos elnöklétéért, üdvös indítványaiért, ügyökben tanusított fáradozásaiért, nagy éljenzések közt köszönetet szavazván, a püspöki vizsgálat véget ért.

LEVELEZÉS.

London, jun. 14. 1881.

Kedves barátom!

A különféle gyűlések annyira igénybe vették minden perczemet, hogy teljes lehetetlen volt korábban megírni e levelet. Mint tudod, utamat Felső-Olaszhon felé vettem, még pedig két okból: először, hogy Milanoban találkozzam az unitarismus szabadelvű harcosával, Bracciforti tanárral, s másodszer, hogy megláthassam az újkori magyar történelem leglátványosabb tényezőjét — Kossuth Lajost. Boldognak érzem magam, hogy mindkét tervem sikerült. Nem tartozik e levél szűk keretébe, hogy leírjam Trieszt szép fekvését, Miramare-t, a világ egyik legszebb pontját; az adriai tenger királynéját — Velenzét, Lombardia két legnevezetesebb városát, Milanót s Turint, vagy Turintól a moncenisi alaguton keresztül vezető vasutvonalat, mely mintegy 10 óráig folytonosan óriási magas hegyek s glätcherek között vezet. Mindezeket mellözve, folyóiratunkba tartozó dolgomat említék meg röviden. Milanoba érkezve, azonnal felkerestem Braccifortit, ki a legmelegebb barátsággal s rokonszenvvel fogadott. Ő volt egész nap az én vezetőm, s képzelheted, mily kellemes napom volt az ő társaságában. Legelőször is a híres milanói Domot néztük meg, melyet a milanóiak a világ 8-ik csodájának neveznek (s méltán) s mely a Szent-Péter templom (Rómában) s a sevillai kathedra után a legnagyobb. Leírásába nem bocsátkozom; csak

annyit mondok, hogy nem lehet csodálkozni, ha nagy hatással van a lélekre. Ha meglátnád, még jobban lelkesülnél az egyházi művészet mellett. Bracciforti egy képet mutatott meg, mely azt ábrázolja, a mikor Szt. Ambrus püspöknek választották meg. É választáshoz egy legenda van fűzve. Ugyanis nagy harcz folyt a felett, hogy ki legyen a püspök. Egy kis gyermeket vittek eleibe, a ki még nem tudott beszélni, de akkor megszólalt, mondván, hogy Szt. Ambrus a püspök, s így a nép meg is választotta. Bracciforti a mellett lelkesül, hogy mint a Szt. Ambrus idejében, úgy most is a népnek szabadon kellene választania püspökeit. Mikor egyházi szervezetünket elbeszéltem neki: el volt ragadtatva. Mikor a Szt. Bertalan szobrához vitt, a következő megjegyzést tette: „Mit gondol barátom, ha e szobor megelevenülne, a mikor e templom tele van hallgatókkal, s elbeszelné, hogy minő rémes tettet, s mészárlást követtek el az ő nevében az Isten szolgálói, Szent Bertalan napján Párisban, vajon jönnének többet ide? Az a baj, hogy nincs ki felvilágosítsa a sötétben járó népet.“ Azután megnéztük S. Ambrogio (Szt. Ambrus) templomát, mely egy Bacchus templom romjain épült fel. E templom történeti nevezetességgel bír, mivel Szt. Ambrus Nagy Theodosius római császárt nem engedte, hogy kapuján bemenjen a thessalonikai véröngzés (389 K. u.) után. E templom arról is nevezetes, hogy a lombardi királyok s német császárok itt koronáztatták meg magukat. Megnéztük azt a palotát, a honnan Nagy Konstantin a legelső türelmi rendeletet kibocsátotta a keresztények számára; meg azt a helyet, a hol a szabadelvű kereszténység s a reformatio legelső mátyrját, Bresciai Arnoldot, Barbarossa Frigyes idejében a pápa megégettette s hamvait a széllel elfutatta. A Mercanti téren szintén egy érdekes palotát néztünk meg, a mely Tresseno podesta alatt épült, s a kinek egy lovag-szobrán ugyanott a következő felirat olvasható: qui solium struxit, Catharos ut debuit uxit. Az említett podesta nagyon sokat égettetett meg a Catharok közül, a kiket eretnekeknek tartottak.

Minthogy Milanóban épen iparműkiállítás volt: azt is megnéztük, de csak egy futtában.

A mi Braccifortit illeti, külsejére nézve középtermetű, igénytelen kinézésű, középkorú férfi. Tele tüzzel, lelkesedéssel. Igaz apostola az unitarismusnak. Teljesen meg van győződve a felől, hogy Olaszthonban, a mely szintere volt anynyi nagy és magasztos eszmének, az unitarius vallásnak jövőjének kell lenni. Bracciforti a legnagyobb barátságban van Terenzio Mamianival s Olaszthon több más szabadelvű fiaival. Elvitt s megmutatta, a hol predikálni szokott. Nem rég egy kitűnő szónok csatlakozott hozzá, ki híres katolikus pap volt. A politikai lapok pártolnák, de félnek, hogy elvesztik bigott előfizetőiket. Egyik politikai lap nagyon sokat kö-

zölt volt a Channing-ünnepélyről, s a laptulajdonos a szerkesztőt el akarta mozdítani. A papok üldözik Braccifortit, a kinek 8 gyermeke van. De ő nem fél az idők viharától, mert azt mondja, hogy az Isten őtet a szabadelvű nézetek terjesztésére teremtette. Ha hallanád, mily lelkesedéssel beszél, azt hinnéd, a reformatio idejéből való emberrel van dolgod.

Olaszthonban is nagy a vallás iránt való közöny. Három osztályba sorozhatjuk az embereket. Vagy olyanok, a kik mindent hisznek, vagy olyanok, a kik semmit sem, s az utóbbiak rendszeren az atheismus és materialismus felé hajlanak. Közből vannak, kiket a catholicismus nem elégít ki, de van hitők s tisztább vallás után epednek. Bracciforti szerint az utóbbiak az unitarismussal rokonszenveznek, s ő hiszi, hogy az unitariuské a jövő. Megkért, hogy képviseljem az angol unitariuskok évi nagy gyűlésén; a mit én örömmel elfogadtam. Azt ígérte, hogy folyóiratunknak rendes munkatársa lesz, s már a jövő füzetben írni fog. Én viszont ígértem, hogy ügyeinkről s szervezetünkről írni fogok neki. Mikor elváltunk, megölelt s megcsókolt, mondván: ez olasz szokás. Magam is viszonzám; de én fiatal ember létemre nem merészeltem volna először tenni. Ez egyike volt utazásom legszebb s kellemesebb napjainak.

Milanóból siettem Turinba. Itt Kossuth derék fiát, Lajost, ki az olaszországi államvasutak főigazgatója, felkerestem, s tőle mindenféle információt megnyerve, siettem Collegnoba. Életemben annyira meg nem voltam hatva, mint a mikor nagy hazánkfia előtt álltam. Hogy szívesen fogadott, az kétséget nem szenved, mert Angliában legkedvesebb barátai az unitariuskok voltak. Jól esett hallani, hogy én az ő jó barátjai házánál 1871—72-ben többször megfordultam. Érdekes társalgásunkat itt nem irhatom le. Chalmersnek Erdélyről irt könyvét szívesen fogadta. S megkért, hogy azokat, kik róla kérdezősködnek, a legszívélyesebben üdvözljem nevében. Az ő neve most is a legnagyobb varázsszal bír az angolok között. Azt láthatod a lapokból.

Turinból egyenesen Párisba mentem, sehol meg nem állva. Pünköst első napján reggel érkeztem meg. Tizenegy órakeresztebe jutottál, kedves barátom, mivel rendszeren izentéd, hogy vegyek palástot és segédkezzem az úrvacsora-osztásnál. Az igaz, hogy tőletek távol voltam, de azért hitrokonok között hallgattam (legalább egy részét) az ünnepi beszédnek. Ugyanis Coquerel Etiennet, a Renaissance szerkesztőjét, s a mi néhai kedves Coquerel Athanasunk testvérét felkeresvén, neje a Szt. András templomába küldött, hol férjét feltalálhatom. Az említettem templomban, hol a néhai Coquerel Athanas angolul is szokott prédikálni, csakugyan találkoztam is nemcsak Coquerel Etiennel, hanem Charruau-d-val is, a kit a mi folyóiratunk olvasói már ismernek. Hogy a legmelegebben és szívélyesebben fogadtak, nem szükség említenem.

Az egyházi beszédet M. Viguie theologiae tanár tartotta, Róm. 8. 16. vers. alapján, a legnagyobb lelkesedéssel, szabad szellemben beszélve, hogy valójában Isten gyermekei vagyunk. Minthogy időm kevés volt, kedves embereimtől avval az ígérettel vettem búcsút, hogy visszamenetelenkor meglátogatom, a mikor bővebb alkalmam lesz velök megismerkedni. Az illetők szintén felkérték, hogy a legtestvériesebb üdvözlőket fejezzem ki az angol unitáriusoknak.

Párisból még az nap délután elindultam rendeltetésem helyére — Londonba, a hová reggel 10 óraker szerencsésen megérkeztem, a mi régi Dall barátunk társaságában, mivel a Folksstonei állomásnál találkoztam.

Hogy angol hitrokoninknál a legszívélyesebb fogadtatásban részesülök, abban nem kételkedtem, s a mit te is tudsz a számos meghívó levelekből, miket elindulásom előtt kaptam; de a mit a lefolyt gyűlések alatt tapasztaltam: az minden képzelmemet felülmulata, s rendkívülig megindított. A hosszú és gyors utazás nagyon megtörte testemet, de a lélek fentartotta a lelkesedést bennem. S én hiszem, hogy egyházunkat jól képviseltem. Hogy minő beszédeket tartottam, s hogy fogadták, olvashatjátok az angol lapokból.

szerető barátod

Kovács János.

ÜDVÖZLŐ IRATA

a magyar unitáriusok Egyh. képv. tanácsának a Brit és külföldi unitárius társulat közgyűléséhez.

Kedves atyáinkfiai az Urban!

Kiváló örömtünkre és gyönyörűségünkre szolgál, hogy önöket kedves atyáinkfiai jelen gyűlésöken követünk Kovács János afia által üdvözölhetjük.

Nem csak azért örvendünk az önök gyűlésén, hogy azon küldöttünk által megjelenhetünk s élő szóval fejezhetjük ki szives köszönetünket azon meleg rokonszenvért és részvétért, melylyel önök irántunk és ügyünk iránt viselteknek és a melyet oly sok szép tettekben tanusítottak; hanem azért is, mert méltányolni tudjuk az önök közgyűléseinek nagy jelentőségét.

Az unitarismus minden látható kötelek nélkül mondhatni az egész föld kerekéségén el levén szórva megállhatása, terjedése bámulandó ténynek tetszhetik; ámde kedves atyáinkfiai mi a nagy apostol öröme egyenlő indulattal vagyunk, egy szerelmünk van, egy értelemmel, egy akarral vagyunk és leszünk (Filep 2, 2.); mindnyájan ugyanazon egyet szóljuk, egybe vagyunk kötve egy akarat és egy értelem által (1 Kor. 1, 10); és a hitnek e közösségében egy test vagyunk a Krisztusban, egyenként pedig mindnyájan egymásnak tagjai vagyunk (Róm. 12, 5).

Azokat a közgyűléseket, melyeket önök és amerikai afiai, valamint mi magyar unitáriusok koronként tartunk a hitbeli egység és együvé tartozás lát-

ható nyilvánulásainak tekintjük, melyek az eszméknek, reménynek kölcsönös közlése által a szellemi kapcsolatot szorosabban fűzik s a melyből az egyes tagok új hitet, új reményt és bátorságot merítenek.

Mi reméljük és hisszük, hogy a hármass kötetél — melynek egyes számlait az amerikai, angol és magyar unitáriusok fonják — nem hamar szakad el (Préd. 4, 2.)

Ezen érzelmek és eszmék tolmácsolása végett küldöttük önökhöz nevezet! követünket s midőn őt önök tapasztalt szíves jóindulatába ismételten ajánljuk, buzgón kérjük a Mindenható Istent, a ki az Associatiót megsegítette, hogy alig félszázados fennállása óta az unitárius egység érdekében oly sok szép és hasznos szolgálatot tehettek, jelen gyűlésekre is terjessze ki áldásos segédletét, hogy most is sikerrel munkálkodhassanak a szabad, felvilágosodott kereszténységnek, az unitarismusnak szilárdításán.

Ferencz József,
magyar unitarius püspök.

Kovácsi Antal,
titkár.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Könyvismertetés. Das Elend und die Noth der protestantischen Kirche. Sendschreiben stb. nebst Aufforderung Unitarische Gemeinden in der protestantischen Kirche zur Abhülfe der Noth zu bilden und zu gründen von Dr. H. I. Borden. Herford 1881.

E kis füzet szerzője előadván, hogy 1876-ban megjelent könyve, melynek az volt a célja, hogy a nagy zavarban levő theologiai tudomány előtt megmutassa az ösvényt, melyen haladva, a zavarból kimenekedjék, nem talált céljához méltó elismerésre és méltatásra; ennek okát abban találja, hogy a papok nem hallgatják meg az igazságot, ha világi ember mondja.

Élénken festi a zavart, melyet a protestans egyházban az orthodoxok elfogultságukkal, a liberalisok pedig tagadásai-ikkal eléidéztek. Hogy az orthodoxok nem szeretik az igazságot, azon nem csodálkozik; de annál hevesebben kikel a liberalis theologusok ellen, hogy hiúságuknak és önhasznuknak, nem pedig uruknak, a Krisztusnak kívánnak szolgálni.

A liberalis theologusokat azzal vádolja, hogy rontanak; elismerik a történelmi Krisztust; de tagadják a benne és általa nyilatkozó isteni kijelentést, tagadják feltámadását, s ez által egyáltalában a feltámadást és az örök életet — a keresztény vallás sarkkövét. Ez által ellentétbe hozták a theologiai tudományt az evangéliummal, a hitcikkelyeket a keresztények hitével, hidegséget, hitelenséget, vallástalanságot idéztek elé; sem az orthodoxus, sem a liberalis papok nem értenek egyet, s különösen nem éreznek együtt hallgatóikkal, ezért a keresztény vallás elvesztette nemesítő, művelő hatását.

Hogy tehát eleje vétessék annak, hogy orthodoxus közösségek a liberalis papokat üldözzék, a liberalis papok pedig hi-

vatalukban ostromolják a keresztény vallás tanait, erre egyedüli módnak tartja szerző:

„hogy a községeknek azon tagjai és azok a papok, kik érzik, hogy a hitcikkelyek tartalmával többé nem értenek egyet s különösen a szentháromság tanát nem ismerik el, az országos egyházból lépjenek ki és alapítsanak unitarius egyházakat, hogy ez által az apostoli kereszténységet, miként a két első száz évben Kr. u. élt, ismét helyre állítsák, a mint szerző ezt 1876-ban megjelent könyvének előbeszédében előkészítőleg ajánlotta.“

Megjegyzi szerző, hogy ez szakadást idézne elé a protestans egyházban; de azzal vigasztalja magát, hogy habár tíz év alatt a protestans Németországnak mindenik egyházi kerületében csak egy-két unitarius község alakulna is, azok megannyi jegeczesedési pontok lennének a keresztény igazság — író szerint — az unitarius kereszténység számára. Ajánlata elfogadására kedvező alkalmat nyújt az, hogy az unitariusok, kiket eddig Németországban egyházi történelmi munkákból csak sektának ismertek, most szellemi összeköttetésbe iparkodik lépni az egész keresztény világ nagyobb részével. Ezen törekvést felismerte szerző az Unitarius Kis Tükör német fordításából, a melyből teljesen megismerhetni az unitarius hitcikkelyeket, viszonyokat és az egyház irodalmát; valójában megaláozónak tartja író a német egyházi szervezetre, a theológusokra, névszerint pedig Poroszországra nézve, hogy Erdélyben és az avval szomszédos Magyarországnak nagyobb lelkiismereti szabadság és theologiai öntudat van, mint például Berlinben, melyet kiválólag az értelmiség városának neveznek.

Az unitarius viszonyokra vonatkozó statistikai adatok közlése után azt mondja: hogy a Kleiner unitarier Spiegel-ben felmutatott tények szerint nagyon is ideje már, hogy Németországban az értelmes emberek a dogmák szolgátságából kiszabadítsák magukat s azáltal a béke utját egyengessék; hogy e végre bizalmat és bátorságot keltsen, közöl a Kis Tükörnek a hitcikkelyekre vonatkozó szakaszából szóról-szóra hat pontot.

Szerző azt állítja, hogy 1876-ban megjelent könyve mindenekben megegyezik az unitarius hitvallással, csak hogy nézeteit nem adta elé rendszerben. Éppen ezért, élete hátralevő részét arra használta fel, hogy egy kimerítő, rendszeres munkát írjon a keresztény vallás igazságairól az új szövetségnek alapján, a természeti tudományok szempontjából. E kéziratot bétette a strassburgi könyvtárba, hogy halaki mint opus posthumum-ot kiadja, s a 80 évében álló író ohajtását valósítja.

Ez után újból ismételvén, hogy az orthodoxia elfogultságával tudatlanságot, a rationalismus és liberalismus roszt uton járva, a keresztény igazságok ellen kételyeket támasztott, s a

vallástalanság és hitetlenség terjesztése által eléidézte a társadalmat fenyegető bajokat — a socialis democratiát és nihilismust; hogy e visszasságokat megszüntessék, ismételten felhívja a nempapokat unitarius egyházak alapítására; ismerteti alapszersmind említett kéziratát.

Az eddig eléadottakat a tudomány és tapasztalat, a valóság és erkölcs nevében készséggel aláírjuk; ámde a midőn a szerző kézírata ismertetésére a 24. lapon így szól:

„Jelentékeny eléhaladásnak fog feltűnni, hogy abban az emberi lélek, melynek Krisztus tanítása által szentté kell lenni, az egyéb mérhetetlen (természeti erők) közé számítatik és ez által elenyésztetik az a szakadás, mely a szellem és természeti erő között eddig a tudományban megvolt“; és midőn az emberi szellem legmagasabb, eddig meg nem fejtett problémáit a tapasztalat utján akarja megfejteni, ekkor, mondjuk, azon meggyőződés keletkezik bennünk, hogy szerző e részben téved; s bár vonatkozó felfejtéseit nem ismerjük, legyenek azok bárminő elmések, mégis bátran kimondjuk, hogy csak curiosumok lehetnek.

A kis füzet függelékéül tekinthetjük azt a 21 tételt, melyeket az író egy leendő protestans concilium által megvitatandókul kitűz.

Elmélkedését és felhívását az író így rekeszti be: „Hogy menynyire szükséges unitarius egyházak alakítása, abból is kitűnik, hogy zsidók és mohamedánok addig bizonyosan nem lesznek keresztényekké, míg az a hit, hogy Isten egyetlen-egy és megoszthatatlan, ismét helyre nem állittatik. Az unitarius hitvallást maga Jézus Krisztus mondotta ki ezen szavaival: Ez pedig az örök élet, hogy tégedet egyedül ismerjenek lenni igaz Istennek és akit elbocsátottál, a Jézus Krisztust (Ján. 17. 3.)

K. A.

Ferencz József püspök „Unitarius Kis Tükre“ mely a magyar unitarismus iránt, mint épen a tennebbi czikk is mutatja, a németek közt is felkeltette a figyelmet, minthogy magyar első kiadása teljesen elfogyott, rövid időn második és ujonnan átdolgozott kiadásban jelenik meg. A második kiadás nagyobb terjedelmű leendő.

A Prot. Theologiai könyvtár XIV. kötet „A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve“. 1—XII, 360 l. 8-r. Irta Zsilinszky Mihály. Első kötet: A reformatiótól a bécsi békeig. Részletesebb ismertetésébe nem bocsátkozhatunk e műnek. De azt ki kell mondanunk, hogy szebben és jobban írott történelmi munkát, mint a Zsilinszkyé, keveset olvashatni. E mű igen emlékeztet a történelmiírás Macaulay-i stíljére. A Prot. Egylet ily művek közlése által irodalmi vállalata terjesztésére cselekszik.

Az iskolázás jelene Angolországban című munka első kötete Felméri Lajos kolozsvári egyetemi tanártól megjelent. E nagybecsű munkára később visszatérünk, addig is felhívjuk rá t. olvasóink figyelmét. Ára: 1 frt 80 kr. Kapható Kolozsvárt Stein és Demjén könyvkereskedőknél.

Gyakorlati biblia magyarázatok, negyedéves szakfolyóirat. Szerkeszti és kiadja Garzó Gyula békésgyomai reform. lelkész. Ára egész évre 2 frt. A magyar irodalom oly szegény még ma is népszerű b. magyarázatokban, hogy minden vállalatot, a melynek célja e hiányon segíteni, tárt karokkal kellene fogadnunk. A Garzó Gyula vállalata ezt meg is érdemli. Jelenleg a két első füzet fekszik előttünk. Tartalmuk elég változatos, mert a biblia mindkét részéből és a bibliai iratok többféle neméből közölnek magyarázatot u. m. A biblia rövid ismertetése, Könyves Tóth Kálmántól, Mózes első könyve Koren Páltól, Sámuel első könyve Haan Lajostól, a Zsol-tárok könyve Garzó Gyulától, Dániel könyve Barakonyi Kristóftól, Pál első levele Timotheushoz Garzó Gyulától. Térszúke miatt csak röviden szólhatunk az egyes magyarázatokról. Az első mind tárgyánál, mind kidolgozásánál fogva méltán áll azon a helyen. A második ellenben többféle kifogás alá jöhet. Az író azt akarja kitüntetni, hogy a Mózes könyve teljesen egyöntetű, abban minden jól van úgy a hogy van. Az írás Istentől ihletett, tehát Isten megmutatta Mózesnek a multat, ő tudta és meg is írhatta azt. Meglehet, hogy vannak többen még ma is, a kik e tant tartják boldogitónak, de hogy az mily kevésbé czélszerű, kivált mikor az egyszerű felfogásu népnek akarunk megmagyarázni valamit, mutatják éppen e magyarázatok. Az író szóról-szóra veszi a könyvet, de már az első sornál annyira megakad, hogy kénytelen a fürkészést bezárni és e helyett tanítványait az utolsó napra készíteni, mely közeledik. Vajjon nem lett volna-e jobb vagy mellőzni az ilyen kérdéseket, vagy pedig a tudósok oly nagy számával együtt megengedni, hogy e könyvben egy primitív nép még primitívebb gondolkozása van leírva, nagy és még ma is csak részben érthető dolgokról. Ekkor nem kellett volna aztán a teremtés fogalmát egy még érthetlenebb — a csoda — fogalmával határozni meg, nem kellett volna kitérésekhez folyamodni az oly helyeknél, a hol szembetűnő hiány és ellenmondás van (17, 18, 73 stb. lap). Azt már csakugyan nem lehet érteni, hogy a 71-ik lapon, mi okból és mi uton-módon kellett ismét az utolsó napra és a halottak feltámadására hivatkozni. Avagy a teremtés elbeszéléséből ezt kell kimagyaráznunk?

A többiek sokkal nagyobb tapintatossággal és sokkal kevesebb szószaporitással vannak írva elannyira, hogy mi e vállalatot csak e két füzetből ítélve is, bátran ajánlhatjuk lelkészeink figyelmébe. A délutáni biblia magyarázatnál és az ifjak bibliai oktatásánál is sok hasznát vehetik.

A füzetek kiállítása elég csinos és a bibliai idézetek feltűnő kiemelése helyes, de már hogy a 24-ik lapon (alulról a 4-ik sor) „az a leggyümölcsözőbb felosztás a hitéletre nézve“ mi szükség volt erre, nem könnyű megérteni. Ha e mondatnál egyáltalában volt szükség rá, akkor az a többi részét illeti.

Uj magyar Athénás („Ujabbkori magyar prot. egyh. írók életrajzi gyűjteménye“) ily czimű munkára bocsátottak megrendelésre felhívást Szentkuty Károly, Kálmán Farkas ref. lelkészek és Bierbrunner Gusztáv ág. ev. lelkész. A mű Bod Athenásának kíván folytatása lenni. 1760—1880-i időkből a Királyhágón túl és innen élt vagy élő 470 magyar protestáns egyházi író életrajzát adandja legnagyobb részt önálló kutatások nyomán. Terjedelme 40 ny. r. iv, ára 4 forint leend, mely az átvételkor fizetendő. A megrendelés Szentkuty Károlynak czimzendő (Pozbán, u. p. Füss, Bars m.) Ajánljuk lelkészeink figyelmébe e derék vállalatot.

Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelő harmadik évfolyamának máj. juniusi (V.—VI) füzete következő tartalommal jelent meg: Nézzük meg sebe-

inket! Czelder Márton. Hégel bölcsészeti rendszerének vázlata, Dr. Heiszler József. A Mormonok ismertetése. Közli: Molnár Zsigmond. A katolikus rendek nagytöbbségének felirata. Latinból fordította: Csuthy Zsigmond. Bemisziói képek. (A stuttgarti ev. diakonissza-intézet.) Láng Adolf. Külmisziói szemle. A nagybányai reform. egyház paojai 1547-től 1700-ig. Katona Lajos. A legrégibb magyar reform. templomi ének. Kálmán Farkas. Ének ügy. Ivánka Sámuel. Leendő énekeskönyvünk érdekében. Szánthó Gábor. A régiék. Közli: Szilágyi Sándor. Külföldi könyvészet Alkári. Külföld, Belföld. Könyv- és lap-szemle. (A többi folyóiratokról térszúke miatt jövő számban.)

KÜLÖNFÉLÉK.

Kovács János barátunk, tanár követségi missiója, mint az angol lapok közleményeiből látjuk, a küldetéséhez kötött várakozásnak megfelelőleg, a legszebben sikerült. Az angol unitariusok kiváló örömmel fogadták körükben a magyar unitariusok követét, kit különben is londoni akadémiai éveiből sokakhoz személyes barátság fűzött. Elismeréssel kell méltányolnunk, hogy most, a midőn angol barátaink a budapesti gyülekezetnek pénzbeli segílyt ajánlottak fel, az Egyh. K. Tanács Főt. Ferencz József püspök úr indítványára egyhangulag elhatározta, hogy a brit és külf. unitarius társulat ez évi közgyűlésére képviselőt küld, ki érzelmeinknek élő szóval adjon kifejezést s a magyar unitarius egyház, s különösen a budapesti hitközség viszonyait részletesen ismertesse. Kovács ügyünk érdekében a gyűléseken nagy hatással beszélt, irántunk a rokonszenvet fokozta s új barátokat hódított a magyar névnek. A társulat gyűlésein kívül részt vett a lelkészeknek évenként tartatni szokott közösszejövetelében, a vasárnapi iskola gyűlésén és más meetingeken mindenütt arra törekedvén, hogy az összeköttetést szilárdítsa. A budapesti ekklezsia részére felolvasást tartott és több helyen prédikált, s lelkesült előadása, az angol nyelvnek helyes kezelése és tisztán érthető kiejtése lebilincselte hallgatói figyelmét. Örömmel értesültünk, hogy e sikereket láthatóbb siker is követte, a budapesti ekklezsianak tekintélyes összegeket eredményezvén. Kovács most hazatérő útjában van, melyen szándéka a continens több liberalis lelkészét meglátogatni. Pár nap mulva megérkezik. Hozza Isten szerencsésen körünkre!

Dr. Martineau Jakabot, az ősz tudóst és a londoni unitarius akadémiája igazgatóját az a kiváló megtiszteltetés érte, hogy 43 év alatt volt összes tanítványai egy levélben felkérték, hogy tartana nekik egy beszédet londoni templomában, honnan mindnyájokat az ige hirdetésére kibocsátotta. Készséggel fogadta el a felhívást és meg is tartotta — a mint ő nevezi — tán hatytyudalát. Mély philosophiai beszédét a prófétaí ihlettség lengette át. Most is, mint mindig, az öröklétü valóságok örökváltozatlanságát bizonyítgatta a külső tekintélyekkel, a logikai okoskodásokkal és egyházi tantételekkel szemben, mint a melyek már vagy eltűntek, vagy értéktelenné lettek. „Bizonynyal azok az isteni jóslatok, melyek a szívet legmélyebben meghatják, nincsenek megírva. A mi őket fentartja és élteni, az a hit, hogy az Isten lelke valamint régen, ugy most is működik és mindörökké működni fog az emberi lélekben.“ A zsidó istenfogalom eltűnt. Ma a vallásos lélek nem talál megnyugtatót abban, hogy Jézus volt az, a ki régen megígértetett s a kinek engesztelő munkája által állott helyre az Isten és ember közötti benső viszony. „Ha ugy akartok, hogy részetek legyen a menyországban, gyűjtsetek oly kincset, melyet

sem a rozda, sem a moly meg nem emészt. Az érzéki dolgok keresése nem méltó az emberhez. Mindaz, a mi e világban isteni, az érzékelhető megott él.

Vései Sámuel, kereskedői becsületességéért és szorgalmáért általánosan becsült polgártársunk és neje, született Frank Amália pár héttel ez előtt léptek bé rendes uton a keresztyény unitarius egyházba, fiokat már ez előtt két évvel abban kereszttetvén. Ez afiai ily módon akarták megszakitani azt a meghasonlást, melybe a jelenkori világnézet, culturalis viszonyok, sőt mondhatni a mindennapi élet követelései elmulthatatlanul hoznak minden józan gondolkozásu, tiszta érzésű izraelitát ősi időkben egészen más viszonyokhoz alkalmazott, lényegtelen szertartásokkal elhalmozott korlátozt körü felekezeti hitével. Évek óta küzd az izraeliták közt a liberalismus az orthodoxyával; a küzdelem következése legfeljebb vallásos hidegség és közöny. — Igen természetes. Mózes vallásának, ha a maga szertartásaival és sajátágai-val a modern társadalomba be akar férkezni, oly gyökeres reformokon kell kereszttülnennie, melyek egészen kivetkeztek jellegeből. Érzelmes, őszintén liberalis vallásos zsidó előtt egyedüli menhely a keresztyénség s ennek oly felekezete, hol az egyetlen egy Istenről való hitével Jézus evangéliumát egye-sülve találhatja fel.

A Prot. Egyházi és Iskolai Heti Lap a jövő évben 25 éves fenállásának jubileumát szándékozik megünnepelni. Mint a magyar prot. egyh. és iskolai ügynek legrégebb és egyik legszabadabb elvű bajnoka, méltán ünnepelheti meg 25 évi sok és nagy áldozatokkal járó jó és hasznos működését, méltán koszoruzhatná meg szerkesztőjét, Ballagi Mórt, ki nemcsak e lap útján, hanem külön művekben is sokat szolgált a magyar egyházi irodalomnak; de ez ünnepléy nem a látszatos tüntetésekre akar sulyt fektetni, hanem használni óhajt a 25 évig szolgált ügynek az által, hogy munkatársainak éleirajzát közreadja egy kötetben, különös tekintettel egykoru működésükre. E célból megtette a felhívást jelenlegi minden társaihoz és a meghaltak ismerőseihez. A könyv jövedelme a prot. domestikára fog fordittatni. Óhajjuk, hogy ez üdvös terv sikerüljön!

Néhai Mikola Szabó Sámuelnek leánya, özv. Vass Miklósné, atyja emlékéhez méltó oszlopot emeltetett a gagyí temetőben (Udvarhelymege), mely junius hó 19-én, halálának 25 éves fordulóján lepleztetett le. A leleplezés kegyeletes ünnepélyyel volt összekötvé, melyen a vidékről többen és Székely-Kereszturról az unitarius tanárok voltak jelen. Sándor János keresztyeni igazgató-tanár mondott emelkedett alkalmi beszédet, kiemelvén a jeles tanárnak a keresztyeni unitar. iskola körül szerzett érdemeit és a tanulók énekeltek sikerült alkalmi énekeket.

A toroczki iskola építését illetőleg az elébbi füzetünkben közölték-re, a következő helyreigazítást vettük: „A „Ker. Magvető“ ez évi 2-ik füzetének „Különfélék“ rovatában említés van arról, hogy Toroczkon az állam 5000 frtos iskolát épített. Ezen közlés tévedésen alapul, mert említett iskolát nem az állam, hanem a község építetté, mely, zárjel közt szólva, egyszersmind teljesen unitarius egyházközség is; a mi az építési költséget illeti, az sem 5000 frt, hanem 7032 frtba kerül, eltekintve attól, hogy ez összegbe a belső felszerelés nincs beszámítva, a mi pedig még egy pár száz forintba fog kerülni az előleges költségvetés szerint. Annyi ugyan van a dologban, hogy az állam segély gyanánt 5000 frtot ígért, de az azon felüli összeget a község sajátjából fedezi. Toroczko, 1881. május 8. Teljes tisztelettel stb. Zsakó János.“ Szivesen

adtuk közre e helyreigazító sorokat, annál is inkább, mert illetékes egyéntől jönnek, ki nemcsak hogy az iskolának ügyeivel ismeretes, hanem eszé-lyes közbenjárásával igen nagy érdemet szerzett az iskola építésében.

Keresztei Lajos kolozsv. főiskolánk volt növendéke, jelenleg a hely-beli fels. keresk. isk. tanára a június hóban lefolyt tanárvizsgálatok alkalmá-val a vegy- és természé tani tárgyakból az orsz. tanárvizsgá.ó bizottság előtt, szép sikerrel tette le a tanári vizsgát. Üdvözljük!

Az iskolai takarékpénztárak buzgó apostolatól Weisz B. Ferencz urtól kapott értesülés szerint ujabban azok az ország minden részében örven-detesen szaporodnak.

A Szent László-társulat 1881. évi vagyona készpénzben 18,379 frt, papirokban 22,050 frt. A társulat célja: katolikus missió.

Gyászhirek. Petrichevich Horváth Borbárát, e vallásos buz-góságáról jól ismert és általában tisztelt főuri nőt, nagyvesztesség érte uno-kaöcscse: Malomvizi Kendeffy Árpádnak, f. évi ápril 22-én Szent-Lőrinczen élete 41-ik s boldogházassága 10-ik évében történt elhunytában. — Homoród-Szt.-páli Bágyi Mihály ny. városi levéltárnok, egyháztanácsos és buzgó egyháztag f. évi május. 2-án Kolozsvárt, életének 64-ik házasa 39-ik évében, végelgyengülésben jobblétre szenderült. Az elhunytnak szép jellemvonása volt, hogy gyermekei nem levén rokonainak négy gyermekét fel-nevelte, kik közül Bágyai Kálmán pénzügyi fogalmazó. — Magyar i Géza városi hivatalnok és egyháztanácsos f. évi június 11-én elveszítette a számos gyermekeknek és unokáknak örvendő magas kort (90 évet) élt jó nagy-nyját: Özy Andrássofszky Efraimné szül. Mild Máriát. — Kolozsvári Rajka Teréz, a szép költeményeiről széles körben ismert unitá-rius sz. nő f. évi június 23-án élte 38-ik évében elhunyt Sárospatakon. Halálát első sorban Warg Lajos sárospataki főiskolai tanár fájlalja, ki 13 évig élt boldog házasságban a finomlelkű nővel. — Dengyel Jolán, a kolozsvár város elemi iskola kitünően képzett okleveles buzgó tanítónője övéinek mély fájdalomra életének 20-ik évében f. évi június 29-én, több havi szenvedés után meghalt. — Benczédi Sándor, dicső szentmártoni állami iskolai tanító 1881. június 26-ik napján, életének 33-ik, boldog házasságának 5-ik évé-ben, családjának és a tanúgynek nagy veszteségére hosszas szenvedés után megszűnt élni. Gyászoló özvegyet és kétgyermeket hagyott hátra. — Gál Já-nos, sz.-lónai körjegyző, volt unitárius pap érzékeny csapást szenvedett sze-retett leánya aljáról áll. elemi tanítónő; Gál Vilma, életének 24-ik, házasa-gi frigyének 4-ik, és tanítónői működésének 5-ik évében f. évi július 1-én történt halálában. — Meg kell még emlékeznünk a jó öreg Benkő bácsiról is, Benkő Károly, lyceumi nyomdászról, ki folyóiratunknak több éven át lelkiis-meretes szedője volt. Általános részvét kísérte sirjába a máj. 1-én 69 éves ko-rában hirtelen elhunyt derék munkást.

T. olvasóink szíves elnézését kérjük, hogy e füzetünk tisztán nyomdai akadályok miatt, pár nappal későbbben jelenik meg. Szerk.

ARANY-KÖNYV.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkészi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

V. Közlemény.

A kolozsvári főtanoda által jun. 2-án rendezett májális jövedelme 347 frt 2 kr.

Ferencz József püspök és neje Gyergyai Anna	70 frt — kr.
Cochrane Charles esq. Londonból	61 frt 42 kr.
Pálfi Sámuel Abrudbányáról	5 frt — kr.
Pataki László M.-Sárosról	10 frt — kr.
Kádár József Deésről	1 frt — kr.

100. számú gyűjtő iv N.-Ajta r 61. Kriza Sándor n. ajtai unitár. lelkész 5 frt, A n.-ajtai unitar. ekkla 20 frt. A székely-keresztúri középiskolában tanuló, de nagy-ajtai unitárius születésű ifjak által, 1881. jan. 1-én N.-Ajtan tartott tánczvigalom tiszta jövedelme 10 frt 7. kr. Útó András n.-ajtai unitar. énekvezér 1 frt. Darkó Lajos 2 frt. Déési Mihály 1. frt. Ifjabb Répa Mihály 60 kr. Idősb Répa Mihály 63 kr. Darkó Imre 60 kr. Szentpáli Dénes 1 frt. Péterfi Tamás 50 kr. Simon István 40 kr. Csizsér Albert r. kath. 50 kr. Szabó Lajos 50 kr. Dévai Antal ev. ref. 40 kr. Bedő József ev. ref. 20 kr. Benedek János ev. ref. 40 kr. Boda Samu ev. ref. 20 kr. Ifj. Darkó György 56 kr. Zárug Lukács r. kath. 80 kr. Kerekes Aron 50 kr. Péter József 38 kr. Zoltán György 20 kr. Mészáros József 20 kr. Péterfi Dénesné 20 kr. Darkó Pál 20 kr. Bartha György 20 kr. Ifj. Bartha András 20 kr. Idősb Bartha András 20 kr. Költő György 20 kr. Vajda Sándor és József 29 kr. Biró Dániel ev. ref. 20 kr. Szabó István ev. ref. 20 kr. Simon Aron 20 kr. Teil József (gyógyszerész) luth. 20 kr. Prinzhauz György (szabó) kath. 20 kr. Biró József ev. ref. 20 kr. Török Sándor ev. ref. 20 kr. Szalad Jánosné 20 kr. Költő József 20 kr. Idősb Dézsi Aron 20 kr. Özv. Bereczky Mártonné 30 kr. Szebeni Dávid gör. kel. 20 kr. Dombi Mihály 20 kr. Dombi József 10 kr. Péterfi Dávid 20 kr. Csiki István 24 kr. Incze József 50 kr. Incze Dénes 50 kr. Nyiredi János 50 kr. Gáspár István 40 kr. Gáspár Mózes 20 kr. Péter Lajosné ev. ref. 10 kr. Idősb Péterfi István 10 kr. Kriza István 28 kr. Ifj. Németh Mózes 80 kr. Szakács Dávid 20 kr. Varga Mihály 20 kr. Szakács József 10 kr. Szász Elek 10 kr. Méder József 10 kr. Léta Ferencz 10 kr. Kádár Mihály 10 kr. Zoltán István 10 kr. Molnár György 10 kr. Varga Zsuzsa 10 kr. Vajda András 10 kr. Darkó Aron 10 kr. Pilner András 10 kr. Kovács Elek 10 kr. Kádár Pál 10 kr. Darkó Agnes 10 kr. Molnár István 10 kr. Darkó Mihály 10 kr. Mihály Györgyné 10 kr. Özv. Péterfi Istvánné 10 kr. Bedő Dénes 10 kr. Ádám István 10 kr. Özv. Deák Lajosné 10 kr. Ifj. Fekete István 10 kr. Szakács György 10 kr. Péterfi Sándor és neje Göncz Zsuzsánna 1 frt. Dézsi Ferencz 80 kr. Ferencz István idősb 16 kr. Péterfi József 14 kr. Bihari József 7 kr. Zoltán Sándor 8 kr. Fekete Mihály 8 kr. Léta János 12 kr. Bálint János 8 kr. Özv. Benedek Jánosné 12 kr. Ifj. Ferencz István 16 kr. Id. Német Mózes 24 kr. Tók Sándor 16 kr. Molnár János 8 kr. Albertfi Aron 16 kr. Benedek József 12 kr. Keresztes István 12 kr. Báro József 8 kr. Lőrincz József és István 32 kr. Kóródi István és András 20 kr. Idősb Simon György 16 kr. Pozna Gergely és János gör. kel. 10 kr. Ifj. Kóródi István 60 kr. Tók József és Bálint 20 kr. Darkó Mózes, Aron, Samu, István és György 60 kr. Lengyel József 16 kr. Benedek Ferencz, Gábor és Samu 32 kr. Kisgyörgy Samu, József, János és Dávid 32 kr. Lőrincz Mózes és János 12 kr. Ferencz Mihály, György és József 20 kr. Keresztes Samu 28 kr. Német János 24 kr. Özvegy Léta Dávidné és Aronné 13 kr. Szócs István és Aron 22 kr. Péterfi Aron 10 kr. Fekete István (közepső) 12 kr. Nyiredi Lajos 8 kr. Gyenge Jánosné 8 kr. Ifj. Dézsi Lajos 8 kr. Györke Dénes 8 kr. Rétyi Sándor 8 kr. Baló József 8 kr. Túzes Ferencz 7 kr. Rétyi István 13 kr. Fekete József 13 kr. Öszvesen : 65 frt 92 kr.

E közlemény összege 65 frt 92 kr. Ehez adva a IV-ik közlemény összegét, 4711 frt 16 krt, az alap teszen : **4777 frt 8 krt.**

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
egyh. pénztárnok.